

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

Осетрова Оксана Олександрівна

**Соціальні аспекти суїцидальної проблематики у сучасному
українському суспільстві /Social aspects of suicidal problems in modern
ukrainian society**

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
СРзм-21
О.О. Осетрова

Науковий керівник:
д.психол.н., проф. О.Є.
Фурман

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **А.Н. Гірняк**

ТЕРНОПІЛЬ-2023

АНОТАЦІЯ

Осетрова О. О. Соціальні аспекти суїцидальної проблематики у сучасному українському суспільстві. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 231 Соціальна робота. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2023.

У магістерській роботі з'ясовано роль соціальної проблематики у сутності феномену самогубства; розкрито амбівалентний вплив наслідків соціальних змін у сучасному українському суспільстві; проаналізовано соціальні суїцидальні причини, наявні в історії людства; досліджено генезу суїцидологічної проблематики у межах християнського світогляду; виявлено характер впливу актуальних соціальних проблем на світоглядно-ціннісну систему сучасних українців; розроблено антисуїцидальну тренінгову програму; сформульовано рекомендації фахівцям із соціальної роботи щодо налагодження ефективної комунікації і суїцидальними клієнтами.

ABSTRACT

Osetrova O. O. Social aspects of suicidal problems in modern Ukrainian society. Manuscript.

Research for obtaining a master's degree in the specialty 231 Social work. Western Ukrainian National University. Ternopil, 2023.

The master's work clarified the role of social issues in the essence of the suicide phenomenon; the ambivalent influence of the consequences of social changes in modern Ukrainian society is revealed; the social causes of suicide in the history of mankind are analyzed; the genesis of suicidal problems within the limits of the Christian worldview is investigated; revealed the nature of the impact of current social problems on the worldview and value system of modern Ukrainians; an anti-suicide training program was developed; recommendations for social work specialists on establishing effective communication with suicidal clients are formulated.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОГУБСТВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА.....	
1.1. Методологія визначення терміна «суїцид»: дефініція як фокус соціальної проблематики.....	7
1.2. Соціальні зміни у сучасному українському суспільстві та амбівалентний характер їхніх наслідків.....	16
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	
2.1. Сутність соціальних суїцидальних причин: ретроспективний огляд історії розвитку людства.....	25
2.2. Генеза суїцидологічних поглядів у межах християнського світогляду.....	33
2.3. Вплив актуальних соціальних проблем на світоглядно-ціннісну систему координат сучасних українців: суїцидологічний аспект.....	41
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3	
ПРОФІЛАКТИЧНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ГРОМАДАХ УКРАЇНИ.....	
3.1. Антисуїцидальна тренінгова програма як засіб суїцидальної превенції.....	50
3.2. Рекомендації фахівцям із соціальної роботи щодо ключових засад налагодження ефективної комунікації з людьми групи суїцидального ризику.....	59
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Для людини, яка є істота конечна, завжди є актуальною проблема смерті, тобто скінченості. При цьому з огляду на притаманний людській природі страх смерті історія розвитку людства переважною мірою пронизана табу, яке безпосередньо стосується питань і проблем, які розташовуються у танатологічній площині. Сфера зазначених питань метафізично невичерпна і стосується сутності, зокрема, таких неохопних феноменів і соціальних явищ, як:

- 1) природна смерть (наприклад, від старості);
- 2) передчасна смерть (наприклад, смерть від невиліковної хвороби);
- 3) нагла смерть (у даному разі йдеться про вбивства).

4) евтаназія, яка вирізняються притаманними їй елементами вбивства та суїциду, що передбачається взаєминами у системі «лікар – пацієнт», всередині якої також значущу роль відіграють і родичі пацієнта;

5) самогубство як свідомо добровільна смерть людини, що безпосередньо й перебуватиме у фокусі нашої науково-дослідницької уваги.

Самогубство як соціальне явище, не зважаючи на різнопланові табу (релігійні, правові, культурні тощо), супроводжує людство протягом усієї його історії, являючи собою одну із важливих детермінант смертності населення. При цьому сучасна епоха не стала виключенням, а навпаки, означена високими кількісними суїцидальними показниками як у світі загалом, так і в Україні, зокрема, що й обумовлює гостру актуальність суїцидологічної проблематики, наявної, зокрема у сучасному українському суспільстві, яке, певною мірою оговтавшись від пандемії COVID-19, наразі перебуває всередині ситуації війни та спричинених нею деструктивних явищ. При цьому важливо відмітити, що мінімізація наслідків поширених у сучасному українському суспільстві деструктивних явищ є одним із ключових завдань фахівця із соціальної роботи.

Ступінь розробленості проблеми дослідження. У першу чергу, при розбудові даної кваліфікаційної роботи ми спирались на потужний науковий

доробок відомих мислителів різних епох і народів, які досліджували найрізноманітніші грані феномену суїциду. Безпосередньо йдеться про праці таких філософів, як: Платон (важливо відмітити, що діалоги давньогрецького мислителя містять інформацію про світоглядно-ціннісну систему координат, що вміщує й танатологічні погляди та оцінку смерті, славнозвісного Сократа, смерть якого й сьогодні викликає серед науковців жваву дискусію); Аврелій Августин, перший християнський мислитель доби Середньовіччя у Західній Європі, який припускав та обґрунтовував виняткову дозволеність окремих суїцидальних фактів, виключно зумовлених Божою Волею; Тома Аквінський, який, на відміну від Августина Блаженного, на століття закріпив за самогубством статус троекратного гріха); Д. Г'юм, який спромігся внести кардинальні зміни у ставленні суспільства до самогубства, скасувавши табу Томи Аквінського; Г. Марсель, християнський мислитель-екзистенціаліст ХХ століття, який з позицій філософії надії чітко розмежував такі соціальні явища, як самогубство та самопожертва, що, у свою чергу, максимально важливо для усвідомлення пересічним українським громадянином, та інші.

Серед сучасних досліджень суїцидологічної проблематики слід відмітити доробок таких науковців, як: М. Ануфрієв, А. Баронін, Д. Ісаєв, А. Кисельов, О. Комаров, О. Лісова, В. Москалець, Є. Надольський, Ю. Никифорова, І. Пампура, Ю. Пісна, О. Резнікова, Д. Романовська та інші (вітчизняні дослідники); Е. Шнейдман, Д. Вассерман, І. Мякінєн, С. Шивананда, Р. Моуді, Д. Аркенджел та інші (зарубіжні дослідники).

Однак слід зауважити, що сучасні соціальні зміни, які позначаються в Україні на всіх без винятку сферах життєдіяльності людини, з новою силою актуалізують суїцидальну проблематику, дослідження якої передбачає виявлення ознак і соціальних причин суїцидальної активності, а також розробку та впровадження антисуїцидальних засобів, на чому й зосереджено нашу науково-дослідницьку увагу, що й зумовило об'єкт і предмет, мету й завдання.

Об'єкт дослідження: самогубство як соціальне явище.

Предмет дослідження: соціальні детермінанти суїцидальної активності.

Мета дослідження: на основі виявлення сутності наявних у сучасному українському суспільстві соціальних проблем, здатних спричинити суїцидальну поведінку та завершені самогубства, розробити засоби антисуїцидальної превенції з урахуванням вимог сьогодення.

Зреалізація досягнення поставленої мети безпосередньо передбачає вирішення таких конкретних **завдань**:

1) з'ясувати на основі методології Е. Дюркгайма, якому належить класичне визначення терміну «суїцид», роль соціальної проблематики у сутності феномену самогубства;

2) розкрити сутність та амбівалентний вплив наслідків соціальних змін у сучасному українському суспільстві;

3) охарактеризувати соціальні суїцидальні причини, наявні в історії людства;

4) дослідити генезу суїцидологічної проблематики у межах християнського світогляду;

5) виявити характер впливу актуальних соціальних проблем на світоглядно-ціннісну систему координат сучасних українців з огляду на суїцидологічний аспект;

6) розбудувати й впровадити на практиці антисуїцидальну тренінгову програму;

7) розробити рекомендації фахівцям із соціальної роботи щодо ключових засад налагодження ефективної комунікації з людьми, які належать до групи суїцидального ризику.

Методологічна основа та методи дослідження. Теоретико-методологічною основою даної роботи, у першу чергу, слугує класична суїцидологічна праця батька суїцидології Е. Дюркгайма «Самогубство: соціологічне дослідження», а також науковий доробок мислителів, сучасних і закордонних дослідників суїцидологічних питань і аспектів.

Слід відмітити, що особливість застосування конкретних методів дослідження зумовлено його об'єктом і предметом. У зв'язку із зазначеним ми

послугувалися такими методами, як: діалектичний (зокрема, йдеться про принципи аналізу та синтезу, історичного та логічного, абстрактного та конкретного, взаємозв'язку, об'єктивності); компаративний, феноменологічний, герменевтичний, системний, екзистенціальний, а також методами розробки тренінгових елементів і завдань, зокрема, та програм загалом.

Послугування сукупністю зазначених методів сприяло об'єктивному дослідженню феномену суїциду, вияви якого завжди є суб'єктивні, хоча й спричинені об'єктивною (соціальною) реальністю.

Наукова новизна отриманих результатів. У проведеному дослідженні:

- встановлено, що свідомо й добровільно заподіяна собі людиною смерть завжди є наслідок соціальних впливів;
- виявлено, що суїцидальними можуть виявитися як конструктивні (економічний розвиток), так і деструктивні (COVID-19) соціальні зміни;
- з'ясовано, що деструктивні соціальні зміни, зокрема війна, можуть конструктивно впливати на людей, які під їхнім тиском починають зреалізовувати життєствердну систему світоглядно-ціннісних координат;
- уперше розроблено антисуїцидальну тренінгову програму та рекомендації фахівцям із соціальної роботи, яким необхідно налагодити ефективну взаємодію із суїцидальним клієнтом з метою збереження його життя.

Практичне значення дослідження. Матеріали даної роботи можуть слугувати підґрунтям для:

- 1) розробки навчальної дисципліни «Суїцидологія» для здобувачів вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота;
- 2) впровадження антисуїцидальних засобів в українському суспільстві.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки висвітлено в одній фаховій статті та трьох тезах доповідей.

Структура кваліфікаційної роботи. Дослідження містить вступ, три розділи, 7 підрозділів, висновки (як до кожного розділу, так і загальні), список використаних джерел (кількістю 77, з яких 11 іноземною мовою). Повний обсяг роботи – 80 сторінок, з яких – 71 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОГУБСТВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА

1.1. Методологія визначення терміна «суїцид»: дефініція як фокус соціальної проблематики

На перший погляд, з розумінням слова «самогубство», усталеного протягом тисячоліть, у людей не виникає жодних питань, що, між іншим, було підтверджено під час бесід і опитувань, зокрема на початку впроваджуваної нами антисуїцидальної тренінгової програми «Життя є прекрасне» (йдеться не про наукову суїцидологічну громаду). Так, учасники тренінгів на питання «Як Ви розумієте сенс слів «самогубство», «самогубець»?», як правило, однозначно зазначали, що безпосередньо йдеться про вбивство себе, а надалі зазначена (розповсюджена) відповідь переважно супроводжувалася оцінками, які ґрунтувалися виключно на емоціях, зумовлених власним ставленням до феномену смерті загалом і феномену добровільної смерті, зокрема.

Серед найпоширеніших означень самогубства відмітимо такі, як: «непередбачуване», «ганебне», «слабке», «слабкодухе», «нище», «жалюгідне», «хворе», «незрозуміле», «нерозумне», «алогічне», «ірраціональне», «жахливе» тощо. При цьому варто зазначити, що у рідких випадках означення носили діаметрально протилежний характер: «зрозуміле», «логічне», «раціональне» і навіть – «сильне» та «важливе».

До слова, окрему увагу викликали останні два означення, які було пояснено виключно з огляду на роль наслідків завершеного суїциду у суспільстві, що ставало зрозумілим з подальших висловлювань, зокрема: «Самогубство підлітка, який довгий час зазнавав насилля у школі, є сильним і важливим, оскільки нарешті привернуло увагу суспільства до проблем булінгу у шкільному середовищі». У зв'язку із зазначеним, об'єктивно констатуємо

факт: у даному твердженні зникає, «розчиняється» сам підліток-самогубець з його болем, за феноменологічні дужки виноситься його Життя, а натомість – наголошується на загальновідомій і розповсюдженій соціальній проблемі: з одного боку, начебто об'єктивно, а з іншого, – наявна байдужість, яка, зокрема, й призводить до суїцидальної активності людини (уточнімо – будь-якого віку).

Наведений конкретний приклад спричиняє пошук відповіді на питання «Так, хто ж винен у цій трагедії?». Адже, дійсно, об'єктивно йдеться про трагедію – добровільно обірвалося Життя підлітка, у зв'язку з чим широкі обрії його можливостей так і залишилися не зреалізованими, із потенційних не трансформувались у актуальні, оскільки через самогубство він заперечив будь-які онтологічні перспективи. Відповідь амбівалентна:

- 1) винне суспільство;
- 2) сам винен.

Вадливо відмітити, що дана конкретна ситуація актуалізує розуміння феномену самогубства, якого дотримуються прибічники соціологічної суїцидологічної школи, наголошуючи на тому, що суїцид розгортається у площині соціальної патології, у зв'язку з чим проаналізуємо обидва зазначені вище аспекти відповіді. Так, дане самогубство підлітка свідчить про те, що:

1) суспільство, у якому безкарний булінг є поширеним соціальним явищем, просякнуто патологіями у сфері духовності, культури, етики, моралі, соціального тощо, які й спричиняють суїцидальну активність (тоді логічним є висновок, що винне суспільство);

2) наявні патологічні відхилення у розвитку підлітка, які виявилися, зокрема, у його неспроможності соціалізуватися, адаптуватися до соціального середовища, всередині якого він перебував (тоді логічним є висновок, що винне сам підліток).

У другому випадку знову виникає низка питань, зокрема:

1) чому батьки та найближче соціальне оточення (родичі, друзі, школа, громада тощо) не скорегували й не полегшили процес соціалізації та соціальної адаптації підлітка;

2) чому ніхто із соціального оточення підлітка не помітив зміни, які відбувалися у ньому (смертна туга, ознаки фізичного насильства тощо);

3) чому сам підліток не звернувся по допомогу до значущих Інших (батьки, школа, друзі тощо);

4) чому сам підліток не звернувся по допомогу до тих, хто здатен її надати (наприклад, фахівці із соціальної роботи, шкільний психолог, соціальний педагог; зрештою, чому він не пошукав відповіді у мережі Internet, зокрема не знайшов номер Телефону довіри тощо, адже, з іншого боку, підлітки доволі просто й швидко вступають до так званих «груп смерті», що закликають їх до себе з Internet-сторінок) та ін.

До слова, в останньому випадку можна припустити, що підліток дійсно не знав про наявність можливості зовнішньої допомоги, наприклад, не мав доступу до Internet. При цьому залишається відкритим питання про байдужість соціального оточення, якому теж можна знайти логічне пояснення. Так, у суспільстві із наявними соціальними патологіями хворобливі відхилення у поведінці його членів є норма. При цьому ми не схильні до абсолютизації «провини» суспільства, розуміючи під самогубством складне багатогранне явище, яке одночасно спричиняють як зовнішні (соціальні, наприклад, булінг), так і внутрішні (психічні, наприклад, нерозвиненість стресостійкості) чинники.

Однак притаманний нам через спрямованість на дотримання принципу об'єктивності розширений погляд на суїцидологічну проблематику, зокрема природу самогубства, спричиняє до наукових пошуків соціальних детермінант (впливу загального (соціального)) суїцидальної активності окремої людини (одиночного), оскільки, на наше переконання, самогубство виключно являє собою антропологічне явище, а людина, як відомо, формується лише у соціумі (згадаймо Мауглі). Річ у тім, що людська життєдіяльність на відміну від життєдіяльності інших живих істот (тварини (дикі й свійські), птахи, комахи, ссавці тощо), базується не тільки на інстинктах, як у останніх, але й на здатності до мислення, оскільки людина вирізняється здатністю до мислення, наявністю свідомості та самосвідомості, що її увінчує. До слова, слід

зауважити, що розвиток свідомості та самосвідомості призводить до послаблення інстинктів у людини (яскравим прикладом тут слугує відсутність у окремих сучасних жінок і чоловіків інстинкту продовження роду).

Загалом така світоглядно-ціннісна позиція дозволяє нам у процесі науково-дослідницької роботи розглядати феномен самогубства не як вияв суто індивідуальної патології (наприклад, внаслідок психічного розладу конкретної людини), а як соціальне явище. У свою чергу, підтвердженням окресленої позиції слугує той факт, що батько суїцидології Е. Дюркгайм розрізняв:

- 1) самогубство, скоюване окремим індивідом;
- 2) самогубство як колективний феномен.

Досліджуючи феномен суїциду під цим кутом зору, французький учений безпосередньо зазначав:

1) розглядаючи самогубство «не як набір особливих, ізольованих одна від другої подій, котрі потребують окремішнього вивчення, а як сукупність фактів, котрі мали місце в певному суспільстві й на певному проміжку часу, ... можна констатувати, що така сукупність не є проста сума розрізнених одиниць, така собі колекція фактів, а становить нове явище *sui generis**, яке відрізняється внутрішньою єдністю та своєрідністю, а значить, і власною природою, більше того, ця природа у вищій мірі соціальна» [14, 12] (* у своєму роді (лат.) – примітка, зроблена самим Е. Дюркгаймом у тексті [14, 12]) (коментар: слухна, на наш погляд, думка французького соціолога й батька суїцидології доводить актуальність обраної для даного дослідження теми, сфокусованої на з'ясування сутності соціальних причин, здатних спричинити завершені самогубства та суїцидальні спроби;

2) «кожне суспільство в будь-який момент його історії має цілком визначену схильність до самогубств. Відносну інтенсивність цієї схильності визначають відношенням між загальним числом самогубств та загальною кількістю населення всіх вікових категорій і статей. Ми називаємо ці цифрові дані показником смертності від самогубств, притаманним певному суспільству. Розраховують його зазвичай на один мільйон або на 100 000 мешканців» [14,

14 – 15] (коментар: у сучасному українському суспільстві чітко визначена суїцидальна тенденція спостерігалася у момент загострення ситуації пандемії COVID-19);

3) показник смертності від самогубств «має свою специфіку в кожній суспільній групі, характерною ознакою якої він може бути» [14, 18] (коментар: як бачимо, у своєрідний спосіб коло замикається, що ми й спостерігали у ситуації із самогубством підлітка, який не витримав булінгу: коло замкнулося у точці насилля, різновидами якого слугують соціальне насилля (булінг) та самонасилля (завершений суїцид));

4) проаналізовані ученим отримані у різних країнах Європи суїцидальні «статистичні дані виражають тенденцію до самогубства, яка властива кожному суспільству як колективне явище» [14, 18 – 19].

Коментар: ми не можемо повністю погодитися із Е. Дюркгаймом щодо наданого ним визначення самогубства як колективного явища, оскільки, на нашу думку, соціальне явище самогубства не обов'язково й далеко не завжди набуває ознак колективного; при цьому ми згодні з тим, що в окремих випадках, які навіть характеризують цілі епохи, самогубство дійсно може перетворитися на колективне явище. У даному контексті яскравим прикладом слугують часи занепаду Римської імперії з розповсюдженими так званими стоїчними суїцидами. Йдеться про самогубства, обґрунтовані з філософських позицій стоїцизму, згідно з якими людина має добровільно піти з життя, якщо вона не може прожити його добродібно, випробувавши усі можливі засоби, зокрема усамітнення у пустелі (Л. А. Сенека, Епіктет та ін.). Іншими прикладами самогубства як колективного явища слугують групові суїциди всередині релігійних сект, суїциди обложеного міста тощо. Однак зазначені факти, відомі з історії людства, утворюють специфічну групу суїцидів, які радше є виключенням, ніж усталеним правилом.

З іншого боку, наразі в українському суспільстві поширилися факти подвійних самогубств, зокрема серед підлітків і молодих людей, що з новою силою заактуалізовує суїцидальну проблематику у сучасному світі. І у такій –

онтологічно загрозовий у модусі майбутнього ситуації – потрібне негайне кваліфіковане втручання фахівців, зокрема із соціальної роботи, здійснюване на всіх рівнях, починаючи з державного, щоб у подальшому перебігу подій уникнути розгортання самогубства у суспільстві саме як колективного явища.

Загалом у контексті проблеми визначення поняття слід зауважити, що сам термін «суїцид» безпосередньо набув широкого ужитку як серед пересічних громадян, так і у наукових колах завдяки батьку суїцидології Е. Дюркгайму, авторству якого належить класична праця із суїцидології «Самогубство: соціологічне дослідження» (це ґрунтовне дослідження було опубліковано у Франції у 1912 році).

До слова: приналежність до класики того або іншого твору (як наукового, так і художнього) визначається значущістю як для того часу, коли він вийшов, так і для подальших епох. Саме значущість та актуальність поданих у праці Е. Дюркгаймом дефініцій, обґрунтувань, розробленої класифікації соціальних типів самогубств у сукупності зі зробленими ним історичними екскурсами, сповненими влучних прикладів суїцидальних фактів, які безпосередньо здійснювалися з огляду на соціокультурний контекст, будучи спричинені ним, наразі й слугують доказом класичності цього неперевершеного у галузі суїцидології дослідження.

Більше того, усі запропоновані пізніше класифікації самогубств співвідносні з типами, виокремленими Е. Дюркгаймом. Так, незважаючи на різницю у термінології, сутність і природа того чи іншого суїцидального типа, виділеного у подальшому теоретиком-суїцидологом, не виходить за межі запропонованої французьким ученим класифікації. На це не впливають навіть ті факти, що так звані «нові» типології розбудовувалися (й наразі розбудовуються) у найрізноманітніших площинах, наприклад, психології, психоаналізу, екзистенціалізму, феноменології тощо, відмінних за своєю сутністю від соціології. Саме з огляду на це праця Е. Дюркгайма «Самогубство: соціологічне дослідження» утворює теоретико-методологічну основу даного дослідження.

У зазначеному контексті важливо відмітити такі важливі моменти класичної суїцидологічної праці Е. Дюркгайма, які безпосередньо у теоретико-методологічному плані є основоположними та стрижневими при розбудові даного дослідження:

1) науково-дослідницьку увагу ученого сфокусовано на суїцидальних причинах соціального характеру, з огляду на які він і розробив класифікацію самогубств, що охоплює основні (елементарні) та змішані типи самогубств, основні характеристики яких наведено ним у зведеній таблиці «Етіологічна й морфологічна класифікація суспільних типів суїциду» [14, 368];

2) основу дюркгаймівської класифікації соціальних типів самогубств утворюють такі виокремлені ним соціальні хвороби суїцидогенного характеру, як егоїзм, альтруїзм, аномія [14, 368];

3) обґрунтованим є методологічний підхід батька суїцидології до визначення феномену суїциду, процес якого уже сам по собі є наукова проблема, сутність якої ми наразі й розглянемо.

У процесі формулювання дефініції Е. Дюркгайм із самого початку зробив акцент на двох моментах, які, будучи діаметрально протилежними за своєю сутністю, водночас належать до єдиної площини – самогубства:

1) позитивний (переважна більшість людей одразу сприймає це як парадокс, заперечуючи будь-який позитивний бік у самогубстві);

2) негативний (саме на цьому аспекті протягом тисячоліть і ґрунтується табу на суїцид та антигуманні утиски суїцидентів (так, згадаймо з історії розвитку людства смертну кару для тих, хто вижив після невдалої суїцидальної спроби; знущання з тіл самогубців; улаштування, у тому числі й примусове, людей групи суїцидального ризику у лікарні для душевнохворих тощо)).

Учений виокремлював:

1) серед позитивних моментів – свідомість і цілеспрямованість (на жаль, поширеним є міф, згідно з яким до самогубства вдаються нерозвинені інтелектуально й духовно люди; натомість статистика свідчить про те, що переважно суїцидальною активністю вирізняються люди з розвинутою

свідомістю та самосвідомістю, здатні критично мислити й оцінювати різноманітні грані тієї ситуації (особистої та/або соціальної), всередині якої вони опинилися; крім того, завершені суїциди свідчать про цілеспрямованість суїцидальної дії, яка, зокрема, передбачає, наприклад, «напруження фізичних сил» [14, 6 – 7]), а також і наявність певної сили волі попри інстинктивний страх смерті, властивий людській природі;

2) серед негативних моментів – негативну манеру поведінки та абстиненцію [14, 7].

Крім того, суїцидальні акти, за Е. Дюркгаймом, можуть бути:

1) прямі (людина добровільно вдалася до суїцидальних засобів);

2) непрямі (людина безпосередньо не вдавалася до суїцидальних засобів).

Яскравим прикладом негативного й непрямого суїцидального акту для ученого слугують дії іконоборця: «Іконоборець, який, намагаючись завоювати лаври мученика, чинить святотатство, а по тому гине в руках ката, теж винен у своїй смерті, тому що завдав він її собі власними діями...» [14, 7].

За результатами проведеного скрупульозного аналізу Е. Дюркгайм виважено формулює остаточне визначення досліджуваного феномену: «... самогубством називається будь-який смертний випадок, який прямим чи непрямим чином походить від позитивного чи негативного акту, здійсненого самою жертвою, котра наперед знала про можливі наслідки свого вчинку» [14, 9].

Слід зауважити, що через самогубство людина безпосередньо зреалізовує акт самозречення. Однак притаманна, на перший погляд, цьому твердженню очевидність втрачає свою явність у процесі рефлексії. Так, саме на основі цього твердження Е. Дюркгайм робить категоричний, на нашу думку, висновок, згідно з яким «коли самозречення сягає такого рівня, що індивід жертвує своїм життям, цей вчинок можна кваліфікувати лише як самогубство...» [14, 9]. З огляду на зазначене до роду самогубств (хоча й до різних видів всередині цього одного роду) французький соціолог відносить не тільки яскраво виражені суїциди, коли людина добровільно накладає на себе руки, не бажаючи далі

жити, але й смерть святого мученика, що не зрікся віри, загибель військового на полі бою, які, навіть не бажаючи померати, свідомо йдуть на смерть, тобто «свідомо завдають собі смерть» [14, 8], оскільки «*наперед знають про можливі наслідки свого вчинку*» [14, 9]. – Із такою позицією Е. Дюркгайма ми, у свою чергу, категорично не погоджуємося, хоча й визнаємо, що межа між істинним самогубством і поведінкою окремих мучеників і військових може бути надзвичайно хитка й тонка. У даному контексті безпосередньо йдеться про самогубства:

1) окремих перших християн, які самі вбивали себе без явної причини й примусу з метою якнайшвидше опинитися біля Христа;

2) окремих військових, які пішли на фронт задля реалізації суїцидальних тенденцій, не маючи духу зробити цей акт самотужки.

Згадувана вище хитка межа усталюється з огляду на мотиви, якими керувалася людина у своїх вчинках.

Зазначимо, що у контексті даної проблеми ми поділяємо світоглядно-ціннісну позицію французького мислителя-екзистенціаліста ХХ століття, очільника християнського екзистенціалізму у Франції Г. Марселя, який чітко розмежував різновиди добровільної смерті – самогубство (1) та мучеництво й самопожертва (2) – з огляду на такі людські якості, як:

1) нездатність / здатність людини до служіння;

2) закритість / відкритість для Іншого, оскільки, на глибоке переконання мислителя-екзистенціаліста:

1) нездатність до служіння та закритість людини можуть призвести до самогубства, заснованого на відчаї; при цьому самогубство, що породжене невірою, – це відмова, втеча, самозаперечення;

2) здатність до служіння та відкритість – це якості людини, здатної до самопожертви й мучеництва, основу яких утворює надія; при цьому самопожертва, породжена вірою, є прийняття, ствердження й самоствердження.

Наразі героїчна самовідданість українських військових спростовує позицію Е. Дюркгайма та доводять істинність філософії надії Г. Марселя.

1.2. Соціальні зміни у сучасному українському суспільстві та амбівалентний характер їхніх наслідків

Російсько-українська війна, всередині ситуації якої наразі перебуває українське суспільство, з новою силою заактуалізувала потребу у соціальному захисті й соціальній допомозі населенню. Так, у ст. 25 Загальної декларації прав людини зацентровано на гарантіях, дотримання яких є обов'язковим у правовій державі:

«1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. ... Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [18].

У даному контексті слід зауважити, що у випадках, коли зазначені права виявляються не зреалізованими, людина, поринаючи у відчай, може вдаватися до суїциду. У зв'язку із цим актуалізуються дві проблеми онтологічного характеру, які стосуються підсистем системи «людина – суспільство».

1. Загострення суїцидальної ситуації у суспільстві (стосується як людини – одиничного, так і усього суспільства – загального):

– одиничне самогубство не завжди здатне призвести до суспільного резонансу, що, у свою чергу, свідчить про наявність і заглиблення процесу відчуження у системі «людина – суспільство»), виявами якого є:

– байдужість і зовнішній вакуум, наслідками яких слугують –
 – внутрішній – екзистенційний – вакуум і відчай, здатні спричинити суїцидальну активність, яка безпосередньо охоплює завершені самогубства та суїцидальні спроби, що, у свою чергу, можуть повторюватися (повторні суїцидальні спроби також можуть свідчити про два діаметрально протилежні за

своїм характером прагнення, потяги й бажання людини, що базуються як на свідомих рішеннях, так і впливі підсвідомого, наприклад, потяг до помсти значущому Іншому:

– прагнення людини до істинного самогубства, здійсненню якого повною мірою перешкоджають уважні близькі, максимально турбуючись і піклуючись про людину з огляду на той душевний метабіль, який вона переживає під впливом конкретної складної життєвої ситуації;

– бажання людиною власного порятунку (у даному випадку йдеться про своєрідний шантаж, підкріплований реальними суїцидальними діями, до яких суїцидент вдається з надією на те, що її встигнуть врятувати, зупинити значущі Інші (значущий Інший); зазначеним суїцидальним діям можуть передувати, наприклад, телефонні дзвінки SMS-повідомлення, голосові повідомлення тощо); при цьому слід зауважити, що ризик летального фіналу у таких ситуаціях є надзвичайно високий, що суїцидент-«шантажист» не завжди здатен «прорахувати» (наприклад, збій у роботі систем зв'язку; невчасне прочитання SMS-повідомлення, а найстрашніше, – байдужість іншого).

2. Потреба у антисуїцидальних програмах / програмах суїцидальної превенції (освітніх, тренінгових тощо), впровадження яких має здійснюватися на всіх рівнях – від державного до локального, наприклад, дитячий садок (остання пропозиція, на превеликий жаль, як правило, викликає скептичну посмішку у пересічних громадян, не обізнаних з проблем дитячих самогубств, яка набирає обертів; при цьому не враховується важливий аспект, згідно з яким дитина, навіть маленька, – це вже Особистість (більше того, наразі учені-медики зазначають, що дитина є Особистість, уже перебуваючи у лоні матері).

У даному контексті виникає потреба у з'ясуванні сутності понять «превенція». Так, за визначенням, поданим у Термінологічно-понятійному словнику «Соціальна політика і соціальна робота» за авторством М. Ф. Головатого та М. Б. Панасюка, «превенція (від лат. *praeventio* – попереджую) – дії з метою профілактики, пом'якшення, полегшення, коригування умов, що призводять до фізичних або емоційних порушень,

виникнення соціоекономічних проблем» [11, 325]. Ми вважаємо, що у наведеному визначенні авторами зроблено слушний акцент на проблемах соціоекономічного характеру, породжуваних у суспільствах, які переживають кризи, станом аномії, зокрема економічної. На думку Е. Дюркгайма, аномія – це суспільна хвороба, яка спричиняє аномічне самогубство (виокремлено французьким ученим як основний (елементарний) суїцидальний тип).

Так, згідно з визначенням, зафіксованим у Словнику М. Ф. Головатим і М. Б. Панасюком, «аномія (від франц. *anomie* – відсутність закону, організації) – 1) стан суспільства, за якого настає дезінтеграція і розпад системи норм, що гарантують суспільний порядок (за Е. Дюркгеймом); 2) психологічний стан, який характеризується відчуттям втрати орієнтації в житті і виникає, коли індивід постає перед необхідністю виконання норм, що суперечать одна одній» [11, 26]. Інакше кажучи, людина, наділена свідомістю й самосвідомістю, з одного боку, прагне до зреалізації власної свободи – свободи вибору, свободу волі. Однак часто поняття свободи змішується у розумінні людини з діаметрально протилежним за своєю сутністю поняттям свавілля, яке, є потужним виявом тиранії, що вирізняється неконтрольованістю дій тирана, спрямованого через страх за власне життя й страх помсти з боку Інших до знищення (у найкращому разі – до максимального обмеження) свободи Інших.

З огляду на останній приклад слід зауважити, що за тиранії самогубство, дійсно, може являти собою вияв свободи людини, яка не змиряється ні з рабством, ні з тиранічною ідеологією, доводячи, що вона – Особистість. У даному разі, згідно із класифікацією Е. Дюркгайма [14, 368], на нашу думку, йдеться про можливість зреалізації таких типів самогубств:

1) егоїстичне (інтелектуально й духовно розвинена й саморозвинена людина-егоцентрик скоює самогубство на противагу суспільству, у якому вона чітко спостерігає розвиток аномії або укорінення тиранії, що або не дозволяє їй досягти своїх цілей, або, навпаки, нею досягнуто усі можливі цілі за умов економічного «стрибка», внаслідок чого людина відчуває спустошеність і втрати сенсу власного життя (йдеться про діаметрально протилежні вияви

економічної аномії – занепад і розквіт (останнім можна пояснити високі кількісні показники самогубств у Швейцарії)), або обмежує її свободу (тиранія); інакше кажучи, йдеться про скрайній вияв егоїзму, оскільки сконцентрована виключно на собі егоцентрична людина надалі залишається віч-на-віч із собою; для цього типу самогубств, за Е. Дюркгаймом, характерні:

а) «лінькувата меланхолія із жалістю до самого себе» [14, 368];

б) «пересичена холонокровність скептика» [14, 368];

2) альтруїстичне (передбачає бунт людини проти тих умов, всередині яких перебуває як особисто вона, так і соціум; при цьому, не маючи можливості змінити систему, людина знищує себе, віруючи у те, що її самогубство вплине на колективну свідомість і призведе до конструктивних змін (наприклад, ідеться про голодну смерть політв'язнів та інші героїчні вчинки в ім'я свободи));

3) аномічне (йдеться про деструктивні зміни усталеного способу життя людини);

4) его-аномічне (егоїстичний бунт проти відсутності дієвих і чинних норм у суспільстві);

5) аномічно-альтруїстичне (альтруїстичний бунт проти відсутності дієвих і чинних норм у суспільстві);

б) его-альтруїстичне (сукупність діаметрально протилежних почуттів – егоцентричне небажання приймати деструктивну ситуацію, поширену у суспільстві, змішане із бажанням конструктивних суспільних змін; віра у вплив власного бунту на колективну свідомість) [14, 368],

а також не виокремлене батьком суїцидології навіть серед змішаних суїцидальних типів –

7) его-альтруїстично-аномічне (безпосередньо йдеться про егоцентричний бунт людини з розвиненою свідомістю та самосвідомістю проти деструктивної реальності, що розгортається на тлі аномії, зокрема спричиненою ситуацією війни, у яку наразі вимушено занурене сучасне українське суспільство, – бунт, спрямований на альтруїстичне наближення конструктивних змін і примноження всезагального блага для українського народу).

У контексті розгляду проблематики незабезпеченості базових потреб людини варто зазначити, що російсько-українська війна, яка спричинила найрізноманітніші втрати й поглибила стан аномії (у тому числі економічної, сімейної, шлюбної тощо), зокрема, призвела до поширення й загострення у сучасному українському суспільстві таких соціальних явищ, як жебрацтво, бродяжництво та бездомність.

У межах даного дослідження ми вважаємо соціальні явища жебрацтва, бродяжництва та бездомності, які супроводжуються приниженням людської честі та гідності достатньою підставою для прийняття людиною суїцидального рішення й скоєння нею самогубства. При цьому йдеться про представників усіх вікових категорій.

З огляду на зазначене вважаємо за доцільне розглянути:

- 1) сутність феномену жебрацтва як потенційну суїцидальну причину;
- 2) сутність соціального явища бродяжництва;
- 3) сутність близького до бродяжництва за своєю природою соціального явища бездомності;
- 4) превентивний засіб, здатний врятувати людину якщо не від жебрацтва й бродяжництва, то, принаймні, від скоєння самогубства, ними безпосередньо спричиненого.

Так, згідно з визначенням, поданим у Термінологічно-понятійному словнику «Соціальна політика і соціальна робота» за авторством вітчизняних дослідників М. Ф. Головатого та М. Б. Панасюка, «**жебрацтво** (старцювання, злидарювання) – стан, за якого нормальний спосіб життя індивіда практично неможливий або утруднений через відсутність певних умов (матеріально-фінансових можливостей, навичок трудової діяльності тощо) для нормальної життєдіяльності. За таких обставин, – продовжують дослідники, – жебрацтво є єдиним або домінуючим засобом забезпечення соціального функціонування окремих індивідів» [11, 159].

Зрозуміло, що жебрацтво – не нове для України соціальне явище, спричинене виключно війною. Адже з давніх-давен, про що свідчить історія

України, і дотепер жебрацтво, на жаль, поширене у середовищі найуразливіших категорій населення, до яких, зокрема, належать безробітні, люди з інвалідністю, люди похилого віку, діти й жінки, які мають нагальні потреби у найнеобхіднішому – їжі, одязі, взутті тощо. При цьому необхідно відмітити, що у період війни в Україні дане соціальне явище заактуалізувалося з новою силою, незважаючи на потужну роботу міжнародних організацій та зусилля волонтерів і громад з надання соціальної допомоги вразливим групам населення.

До порушення нормальної життєдіяльності призводить і соціальне явище бродяжництва – «переміщення впродовж тривалого часу з одного населеного пункту до іншого або в межах одного населеного пункту людини (особи), яка не має постійного місця проживання чи залишила його. Значна частина бродяг, шукаючи засобів існування, скоює крадіжки, пограбування та інші злочини» [11, 47].

У свою чергу, близьким за своєю природою й сутністю до бродяжництва є й соціальне явище бездомності, що свідчить про «відсутність у індивідів або сімей постійного житла, місця мешкання, що унеможлиблює ведення ними осілого способу життя та їх повноцінне соціальне функціонування» [11, 40].

Як бачимо, усі зазначені три соціальні явища унеможлиблюють «повноцінне соціальне функціонування» [11, 40]. При цьому зацентровано увагу на тому, що, зокрема, бродяги схильні до скоєння злочинів, зокрема крадіжок і пограбувань. Статистичні дані свідчать про те, що до зазначених злочинів здатні вдаватися також і жебраки, і бездомні. До слова, слід зауважити, що зазначений перелік злочинів, здійснюваних жебраками, бродягами й бездомними, може бути надзвичайно розширений, включаючи нанесення шкоди здоров'ю та життю Іншим.

Слід відмітити, що наразі однією із ключових причин поширення окреслених соціальних явищ слугує феномен втрати, спричинений російсько-українською війною.

Наведемо перелік найпоширеніших в Україні у період війни втрат, який охоплює такі, як:

- 1) нерухоме майно (наприклад, приватний будинок, квартира тощо);
- 2) рухоме майно (наприклад, транспортні засоби, прилади, гаджети тощо);
- 3) населені пункти, де людина, наприклад, народилася й виросла, зокрема через окупацію або через його знищення;
- 4) свобода (наприклад, через окупацію, ув'язнення окупантами тощо);
- 5) здоров'я (через поранення як серед військових, так і серед цивільних);
- 6) робота (через внутрішнє переміщення або зруйнування місця роботи);
- 7) сім'я, діти, батьки, загалом рідні, близькі, друзі та інші значущі люди;
- 8) свійські тварини, птахи та / або домашні улюбленці – члени сім'ї;
- 9) зрештою, власне життя. – Цей перелік не є повний.

Крім того, саме втрати, зокрема позначені у пунктах 1 і 3, безпосередньо спричинили такі соціальні процеси в Україні, як:

- 1) внутрішнє переміщення осіб;
- 2) еміграції та ін.

Повернімося до категорій жебраків, бродяг і бездомних, схильних, як ми зазначили вище, до скоєння злочинів. При цьому зацентруймо увагу на так званих вимушених жебраках, бродягах і бездомних. Інакше кажучи, наразі ми будемо вести мову про людей, які внаслідок війни вимушено втратили дім, роботу і навіть загалом населені пункти тощо. Саме під цим кутом зору означимо декілька ключових моментів у їхньому житті (ширше – життєдіяльності), які наразі і конкретно для них, і безпосередньо для усього українського суспільства є переломними та / або кризовими.

1. Душевний метабіль від утрати здатний спричинити звуження свідомості, що є, на глибоке переконання відомого американського танатолога й суїцидолога Е. Шнейдмана, ознакою суїцидальної свідомості, зокрема звуженої до лінії підвіконня, мотузки, до ліків та інших суїцидальних засобів, конкретно обраних для себе суїцидентом як «порятунок» від Життя.

2. Зміна статусу людини, яка вела розмірений і звичний спосіб життя, що доволі довгий час влаштовував її, зокрема, може спричинити до суїцидальної

активності, оскільки людина не завжди здатна подолати негативні події власного життя самотужки. І у даному випадку роль фахівців із соціальної роботи є безцінною.

Коментар. Окреслюючи дану конкретну ситуацію, поширену в Україні через війну, ми не випадково застосували слово «звичний», оскільки звичка відіграє у життєдіяльності людини важливу роль, яка, у свою чергу, може мати амбівалентний характер, оскільки для людини:

1) у позитивному значенні – звичка є індикатор стабільності, якої у своїй життєдіяльності потребує людина (наразі безпосередньо йдеться про потребу у спокої та впевненості людини у завтрашньому дні); у даному разі звичка розташовується у життєствердному вимірі;

2) у негативному значенні – звичка як смертна туга, наслідком якої є бунт людини проти повторюваності подій і дій; у даному випадку звичка розташовується у життєзаперечувальному вимірі, що є суїцидальна площина.

3. Негативні події життя здатні викликати у людини агресію, наслідком є злочини. Однак агресія з легкістю здатна трансформуватися у аутоагресію, що спричиняє суїцидальну активність через відчуття відчаю й безвиході (йдеться про завершені суїциди та суїцидальні спроби).

Однак актуалізація негативних соціальних змін і подій у сучасному українському суспільстві спричинила й поширення діаметрально протилежного соціального феномену *милосердя*, що є «діяльне (активне) співчуття і конкретно виражена доброта до нужденних, знедолених...» [11, 241], через які виявляється одна із найважливіших рис українського національного характеру – *кордоцентризм*. У свою чергу, кордоцентризм у сукупності із турботою та соборністю, безпосередньо притаманним українському народові, здатні послужити антисуїцидантами (тобто рятівними чинниками), здатними (й покликаними) спричинити до змін у світоглядно-ціннісній системі координат, спрямованої на самоствердження й життєствердження. Впроваджувачами ж цієї життєствердної системи координат першочергово є фахівці із соціальної роботи.

Висновки до розділу 1

Підбиваючи підсумки, відмітимо, що проведений аналіз було спрямовано на розкриття багатогранності феномену суїциду як соціального явища, яке вирізняється актуальністю в усі епохи розвитку людства, зокрема стосуючись і сучасного українського суспільства, яке наразі перебуває у ситуації війни.

У першу чергу, відзначимо, що вже саме визначення поняття «самогубство» є наукова проблема, що носить теоретико-методологічний характер. Зазначена проблема пов'язана із фокусом уваги дослідників на окремих гранях феномену суїциду, який, при цьому, завжди, з одного боку, є наслідок соціального впливу, а з іншої, – чинить вплив на соціальне (спільноту, громаду, суспільство). Інакше кажучи, феномен самогубства завжди (наприклад, навіть за умов скрайнього егоїзму) розгортається у соціальній площині, яка, у свою чергу, має вплив на психічну структуру людини, що охоплює свідоме, підсвідоме та надсвідоме (сфера моральності, людського сумління, наявність і розвиток якого впливає на процес формування особистісної та соціальної відповідальності людини за свої дії та вчинки у суспільстві).

Слід зауважити, що дане дослідження розбудовувалося на теоретико-методологічних засадах, упроваджених до визначення феномену суїциду батьком суїцидології Е. Дюркгаймом. При цьому, повністю погоджуючись із визначенням досліджуваного феномену, даним, французьким ученим, ми категорично не поділяємо його думку, згідно з якою немає жодної різниці між самогубством, мучеництвом і самопожертвою. Натомість ми поділяємо слушну думку Г. Марселя, яку наразі підтверджено героїчними подвигами українських військових, які йдуть на смерть в ім'я свободи та незалежності.

Інший висновок, який ми логічно зробили, полягає у тому, що соціальні зміни, наразі спричинені війною в українському суспільстві, носять не тільки деструктивний, але й конструктивний характер (розповсюдження милосердя, соборність та ін.), здатний виступити антисуїцидальним чинником.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

2.1. Сутність соціальних суїцидальних причин: ретроспективний огляд історії розвитку людства

Розпочинаючи аналіз соціальних причин, які зумовлюють зrealізацію суїцидальних задумів, у першу чергу, слід мати на увазі загальновідомий факт, згідно з яким людина є істота біосоціальна, що безпосередньо передбачає урахування таких двох важливих складників людської природи, притаманних їй загалом:

1) біологічний, на якому безпосередньо наголошував батько психоаналізу З. Фройд, глибоко переконаний на основі власної практичної діяльності у тому, що людина – істота біологічна, оскільки рушійними силами її життєдіяльності виступають потяги до задоволення та агресії (до слова, широта останньої виявляється у здатності/ потенційній можливості її трансформації в аутоагресію);

2) соціальний, на якому, у свою чергу, фокусував увагу батько суїцидології Е. Дюркайм, що аналізував феномен самогубства з огляду на суспільні хвороби, вплив яких спричиняє прийняття людиною трагічного – суїцидального – рішення.

Важливо зауважити, що у зазначеному контексті розгляд соціальних суїцидальних причин ми будемо проводити з урахуванням обох складників людської природи. Інакше кажучи, йдеться про вплив соціальних проблем на зміну векторів спрямованості й сутності потягів людини, зокрема про активізацію потягу до самозаперечення/самознищення безпосередньо всупереч притаманному їй (або від Бога, або від Природи, залежно від світоглядної та ціннісної системи координат конкретної людини) інстинкту до самозбереження

та продовження Роду, що й зреалізовується нею через власну суїцидальну активність (різноманітні види аутоагресивної поведінки, наприклад, суїцидальна поведінка, внутрішніми формами якої є суїцидальні думки, задуми, наміри тощо, а зовнішніми виявами – суїцидальні спроби та завершені суїциди; суїцидальні еквіваленти тощо).

На нашу думку, слід розпочати аналіз зазначеної у темі даного підрозділу проблематики з безпосереднього розвінчання міфу, поширеного серед пересічних громадян (на жаль, як попередніх епох, так і сучасності), згідно з яким суїцидент – це особа, обмежена у своєму розвитку, у зв'язку з чим у неї не сформовано систему світоглядних і ціннісних координат:

1) інтелектуально й духовно нерозвинена людина завжди сприймає навколишні негаразди, у тому числі соціального спрямування, як належне, зокрема вважаючи себе негідною послуговуватися кращим, ніж вона має; у даному контексті безпосередньо йдеться про пасивну світоглядну позицію примирення й смирення, яка передбачає своєрідну бездіяльність, зокрема мисленнєву, духовно-душевну тощо, за наявності механічного виконання конкретно окреслених видів робіт, тобто за певних виявів активності (рух, фізичне навантаження), обмеженої зовнішніми табу (наприклад, раб – не людина, а майно, власність господаря, у зв'язку з чим він позбавлений свободи волі та свободи вибору);

2) навпаки, до осмисленого (свідомого, навмисного, добровільного) прийняття суїцидального рішення може прийти лише інтелектуально й духовно розвинена людина, здатна до аналізу, синтезу, критичного мислення та оцінки конкретної складної життєвої ситуації, яка породжує й водночас супроводжується нестерпним душевним (психічним) метаболем (згідно з визначенням відомого американського суїцидолога й танатолога ХХ – початку ХХІ століття Е. Шнейдмана); інакше кажучи, йдеться про людину з розвиненою свідомістю та самосвідомістю, здатну послуговуватися свободою волі та зробити вибір між життям і смертю, тим самим зреалізувавши власне право вибору, зокрема у площині «жити або не жити».

Слід зауважити, що у другому випадку виокремлені Е. Дюркгаймом альтруїстичні самогубства, переважно поширені у первісних суспільствах з відсутньою у них перспективою індивідуального розвитку, не становлять виняток і не свідчать про відсутність розвитку свідомості та самосвідомості людини. Адже у контексті аналізу альтруїстичного самогубства, зокрема причин його скоєння, варто усвідомлювати, що йдеться про чітке дотримання й виконання суспільних приписів і норм, недотримання яких каралося відповідно до закону, усталеного у конкретній спільноті (наприклад, у Давній Індії жінка могла відмовитися від участі в обряді саті (поховання живцем разом із тілом померлого чоловіка), однак за такої відмови на неї чекала страшна доля, сповнена суспільного презирства й відвертого булінгу, у зв'язку з чим жінки добровільно йшли на поховальне вогнище, тим самим вже за життя наближуючись до божества, що супроводжувалося суспільною повагою, визнанням та почеснями).

До слова, важливо відмітити, що у даному дослідженні йдеться про самогубства, скоєні людьми, які перебувають у нормальних психологічних станах (класичну класифікацію зазначених самогубств розроблено й впроваджено у широкий науковий обіг Е. Дюркгаймом; дана класифікація не втратила своєї актуальності й у сучасних реаліях буття людства).

У даному підрозділі через обмеженість сторінок, згідно з вимогами до написання кваліфікаційних робіт, зупинимося на двох моментах давньої історії людства, які вплинули на його подальший історичний розвиток:

1) давньоєгипетська апологія самогубства (адже християнська культура розвивалася, зокрема, на запозиченнях, які містяться у культурній спадщині Давнього Єгипту: зокрема, перша релігійна реформа, спрямована на визнання Триєдиного Бога, була проведена Ехнатомом);

2) апологія Сократа (адже давньогрецька культура є колискою культури європейської).

Безпосередньо ретроспективний огляд ключових суїцидальних причин, зафіксованих з давніх часів, вважаємо за доцільне розпочати з аналізу першої

(цю першість не скасовано й досі) в історії розвитку людства апології самогубства (слово «апологія» у перекладі із давньогрецької мови означає захист). Зазначений «захист», тобто обґрунтування права людини на добровільну смерть, міститься у письмовій пам'ятці давньоєгипетської культури (літератури) під красномовною назвою, яка має декілька варіантів перекладу із давньоєгипетської мови – «Бесіда розчарованого зі своєю душею» (переклад наш – О. О.) або «Бесіда Зневіреного зі своїм ба» (художній переклад М. Луцюка, яким ми й будемо послуговуватися протягом даного дослідження). Одразу варто зазначити, що, згідно з давньоєгипетськими віруваннями у потойбічне існування та відповідно до виокремлених у давньоєгипетській культурі іпостасей людської душі, ба, як відзначає М. Луцюк, являє собою духовну сутність людини, її вітальну силу, певною мірою сферу підсвідомого, символом якої слугував птах, безпосередньо сокіл, з головою людини [12].

Необхідно відмітити, що автор давньоєгипетського твору невідомий; сама ж поема належить добі Давнього царства (XXI ст. до н. е.) – час правління XII династії). До слова, з огляду на поширений у давньоєгипетській культурі «культ мертвих», бездоганне дотримання якого, помножене на праведний спосіб життя, відкривало перед давнім єгиптянином шлях у вічність, «Бесіду» можна тлумачити як логічну спробу подолати страх смерті, властивий, зокрема, як давньому єгиптянину, так і людській природі загалом.

Цікаво відмітити, що перекладач і коментатор «Бесіди» м. Луцюк акцентує увагу на відсутності соціальної спрямованості цього тексту, хоча, на наше глибоке переконання, у даному тексті окреслюються два гострі моменти, безпосередньо пов'язані зі складниками біосоціальної природи людини:

1) потяги й переживання людини внаслідок кризи моралі й, відповідно, її пошуки духовних орієнтирів, зниклих через соціальну напругу, що позначилася на загостренні складних життєвих обставин особи/сім'ї;

2) суцільна криза, що розгорнулася у тогочасному давньоєгипетському суспільстві, зокрема через голод і війни, набувши системного характеру, який охопив економіку, політику й культуру.

Ліричний герой давньоєгипетського твору, ведучи бесіди зі своєю душею (ба), намагається переконати її у правильності й доцільності прийняття ним власного добровільного суїцидального рішення, насправді ж переконуючи себе. Його докази ґрунтуються на чіткому окресленні пороків суспільства й соціального середовища, всередині якого він перебуває (скарги на життя, позбавлене чесності, співстраждання та співчуття, а натомість, сповнене жагою до наживи, жадібністю, насильства й байдужості, що спричиняють внутрішній біль (душевний метабіль) героя, за своїм змістом нагадують страждання біблійного Іова, який пережив усі потенційно можливі у людському житті втрати. Різниця між ними у тому, що Іова врятувала надія на Бога, завдяки якій він здолав відчай та потяги до зневіри, а давньоєгипетський герой не в змозі впоратися із цими гріхами. При цьому він вважає єдино правильним обрати смерть, ніж жити у суспільстві, де брат припинив бути близькою людиною й перетворився на ворога. Загальний же підсумок полягає у тому, що зло без кінця й краю охопило землю. Інакше кажучи, аналіз поеми дозволив виокремити такі групи суїцидальних причин.

I. Причини соціального характеру (зовнішні):

- 1) соціальний вакуум, зокрема підсилюваний ворожістю суспільства;
- 2) злочини, які залишаються безкарними;
- 3) суцільний процес відчуження у системі «людина – суспільство», який порушує внутрішній (із собою) та зовнішній (зі світом, соціальним оточенням) баланс і гармонію.

Зазначені соціальні причини у своїй сукупності через відсутність справедливості та взаємопідтримки знесилюють (ззовні й зсередини) людину, породжуючи й заглиблюючи в ній екзистенціальне відчуття покинутості й самотності.

II. Причини екзистенційного характеру (внутрішні), безпосередньо зумовлені означеними вище соціальними:

- 1) внутрішній біль від наявної ситуації існування (душевний метабіль);
- 2) журба, породжена життям;

3) відчай.

Компаративний коментар: під час читання давньоєгипетської поеми «Бесіда Зневіреного зі своїм ба» з огляду на сучасні реалії буття людини / суспільства складається враження, що йдеться не про XXI ст. до н. е., а про XXI ст. н. е., сповнене відчуженості, духовної порожнечі та ворожості держав-правопорушниць – агресорів, загарбників і терористів, що й призвело до повномасштабного російського вторгнення на територію суверенної держави.

Загалом усі виокремлені у давньоєгипетській поемі суїцидальні причини призводять до формування певної системи танатологічних уявлень героя, які, будучи продуковані його свідомістю у сукупності із підсвідомим, сприяють власним логічно обґрунтованим переконанням на користь прийняття суїцидального рішення. Так, для ліричного героя поеми смерть є:

- 1) зцілення хворого, який позбавляється страждання;
- 2) безтурботне місце;
- 3) рідна оселя, куди людина повертається після завершення життєвого шляху, упродовж якого вона була тілесно ув'язненою полонянкою;
- 4) небесний прихисток, у якому відкривається істина, сокровенна за життя.

До слова, саме до відкриття сокровенної від людини за її земного існування істини прагнув видатний давньогрецький мислитель Сократ, який був переконаний, що тільки звільнена від тілесного полону, необтяжена матеріальними потребами й чуттєвими потягами до задоволення тілесних потреб і життєвих насолод чиста душа (чистий розум) здатна спілкуватися з душами героїв і мудреців минулого, що єдине наближує її до досягнення Істини.

Сократ – один із найяскравіших представників класичного (аттичного) періоду давньогрецької філософії. Цьому мислителю притаманні такі важливі для усіх часів і народів риси, як:

- 1) повна відповідність слова справі;
- 2) обґрунтування домінантності загального (суспільство, держава, закони держави) над одиничним (людина).

Так, дійсно, з одного боку, закони держави (загальне) створюються й формулюються людьми (одиничне), але з іншого, – закони вищі за окрему людину, навіть свого автора, оскільки вони унормовують та уможлиблюють людське співіснування, у зв'язку з чим жодна людина (одиничне) не має права порушувати їх (загальне).

Навіть окремі сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що Сократ скоїв самогубство. На відміну від цієї позиції, ми глибоко переконані у тому, що мислителя, який у в'язниці добровільно випив отруту цикути, яка й спричинила його смерть, безпосередньо було страчено за Законами Афін.

На підтвердження самогубства послугуються фактом відмови Сократа від втечі з в'язниці, яку настійливо пропонували йому учні й друзі. При цьому важливо усвідомити сутність логічних обґрунтувань мислителя, які не дозволили йому вдатися до запропонованої втечі. Так, на глибоке переконання мудреця, втеча після винесення йому обвинувального вироку являла б собою відверте й ганебне порушення Закону (більше того, Законів Афін загалом, за якими він виріс і був вихований). Згідно з позицією мислителя, Закон не має нічого спільного з несправедливістю й несправедливістю суддів.

Наразі, у I чверті XXI ст. н. е., актуальною залишається чітко окреслена морально-етична позиція Сократа:

– «... я навіть під страхом смерті нікому не поступлюсь на шкоду справедливості, і я не поступився б, хоч би мав від цього й загинути» [47, 33];

– «... моїм обов'язком є радше відстоювати закон і справедливість, ніж із страху перед тюрмою або смертю...» вдатися до несправедливості [47, 33]:

а) з одного боку, самому порушивши Закон;

б) з іншого, – означивши для справжніх злочинців можливий (потенційний) шлях уникнення покарання.

За Сократом, в обох випадках він із несправедливо засудженого автоматично перетворюється на справжнього злочинця, гідного покарання за Законом. Інакше кажучи, йдеться про морально-етичний вимір життєдіяльності людини, у тому числі й сучасної, згідно з яким має бути не тільки усталений, але й

дієвий причинно-наслідковий зв'язок між злочином та його покаранням, що, на жаль, наразі далеко не завжди має місце у соціальній реальності. Зокрема, йдеться про факти доведення до самогубства, наприклад, через булінг у середовищі дітей та підлітків, які залишаються без покарання.

На наше глибоке переконання, смерть Сократа – це не самогубство, а форма державного покарання, на користь чого свідчить виступ самого мислителя, який у відповідь на обвинувачення суддів чітко наголосив на тому, що передчасно померати не бажає. При цьому засновник європейського раціоналізму спромігся логічно подолати страх смерті, у якій він вбачав звільнення душі, заради примноження всезагального блага.

Досвід Сократа – це дотримання морально взірцевої позиції громадянина, свідомого особистісної та соціальної відповідальності за свої дії, яку наразі зреалізовують Збройні Сили України, добровільно жертвуючи життям в ім'я України для відстоювання Справедливості й примноження всезагального Блага.

При цьому слід зауважити, що навіть позитивним танатологічним досвідом не доцільно послуговуватися, адже людина – істота, наділена здатністю до критичного мислення й оцінювання ситуацій, зокрема й складних життєвих, детермінованих соціальними причинами, які здатні зумовлювати затьмарення й звуження гносеологічних меж свідомості, що є ознака свідомості суїцидальної. Так, людина завжди має пам'ятати, що її життя обмежено у часі смертю, у зв'язку з чим недоречно й недоцільно самотійно й добровільно його самому собі вкорочувати. Крім того, вихід зі складних соціально детермінованих обставин можна знайти лише у цьому світі й житті. Навпаки, самогубство – це ілюзія, яка не тільки не вирішує жодної проблеми, але, навпаки, додає проблем, а головне – душевного метаболу, родичам і близьким, знайомим і незнайомим, наносячи шкоду загалові (наприклад, наслідування суїцидальної моделі поведінки з метою уникнення проблем).

Порада фахівцям із соціальної роботи: під час спілкування з людьми групи суїцидального ризику необхідно максимум зусиль докласти до розширення їхньої звуженої суїцидальної свідомості, мотивуючи їх до Життя.

2.2. Генеза суїцидологічних поглядів у межах християнського світогляду

Загальнопоширеними є факти, які свідчать про суворі християнські канони, згідно з якими самогубство являє собою беззаперечний гріх, непомірно важчий за гріх убивства, оскільки спричиняють його відчай та бунт проти Бога. Слід відмітити, що бунт проти Бога може мати такі дві діаметрально протилежні форми вияву, як:

- 1) активна (активні дії всупереч заборонам Божим);
- 2) пасивна (наприклад, самогубство з іконою у руках)

Однак, з іншого боку, навіть у межах християнського світогляду самогубство тлумачилося як один із потенційних шляхів уникнення гріха та в ім'я віри (яскравим підтвердженням цього слугують факти добровільних смертей перших християнських мучеників за віру).

Послуговуючись принципом об'єктивності у процесі пошуку істини, вважаємо за доцільне зауважити, що Біблія містить цілу низку фактів завершених самогубств, суїцидальних спроб, суїцидальної поведінки та суїцидального еквіваленту, викладення яких:

- 1) позбавлено негативної оцінки та осуду
- 2) відображає навіть певне захоплення мужністю біблійних героїв, що вдалися до вчинення суїциду.

Загалом непримириму християнську позицію щодо самогубства обґрунтовано у єдиному фрагменті Біблії. Так, у Новому Завіті (Перше послання до Коринфян) апостол Павло зробив акцент на тому, що людина є храм Божий, у якому живе Божий Дух, у зв'язку з чим людина як Божий храм не має права самотужки себе руйнувати, бо храм Божий святий, і відповідно за такі протизаконні дії на неї очікує Боже покарання (1 Кор. III, 16 – 17).

При цьому важливо відмітити, що й сам апостол Павло певний час мав суїцидальні думки, дотримуючись світоглядно-ціннісної позиції, згідно з якою «життя – Христос, смерть – надбання» (Флп. I, 21). Він відзначив притаманний

йому і потяг до смерті заради наближення до Христа, і потяг до життя задля служіння людям, які мають досягти радості віри (Флп. I, 23 – 25). Тут ми простежуємо наявність психоаналітичних елементів, які, за З. Фройдом, виявляються у боротьбі потягів до життя й смерті, що точиться в людині. До слова, у Посланні до Євреїв у апостола Павла вже відсутні суїцидальні думки через усвідомлення обов'язковості смерті, у зв'язку з чим він вважає за необхідне усі дні життя підкорити служінню Господу, що є діаметрально протилежним самогубству, оскільки воно відчужує від Бога людину, яка через схильність до самогубства та його реалізацію заслуговує на Боже знищення.

У контексті даного дослідження важливо зробити такі висновки з огляду на проаналізоване:

1) у Біблії йдеться про особистісну відповідальність людини перед Богом, сформованість якої логічно передбачає –

2) сформованість і соціальної відповідальності людини за свої вчинки, дії, зокрема суїцидальної спрямованості.

Останній висновок мають взяти до уваги фахівці із соціальної роботи у процесі мотивації людей групи суїцидального ризику, оскільки, на жаль, звужена суїцидальна свідомість, зведена до єдиної точки, стрижнем якої виступає болюча соціальна проблема, залишає за феноменологічними дужками соціальні наслідки суїцидальної активності.

Наведемо декілька різноманітних суїцидальних фактів із Біблії:

1) смерть Надава та Авіуда, синів Ааронових, яка слугує прикладом суїцидального еквівалента (йдеться про різновид аутоагресивної поведінки, що охоплює неусвідомлені дії та навмисні вчинки, які не мали за мету самогубство та наслідком яких виступає самознищення/саморуйнування): гріх цих героїв у непослуху Богові, що можна тлумачити як вияв духовного самогубства, наслідком якого стала фізична смерть, послана Богом як покарання;

2) суїцидальна поведінка Авімелеха, сина Ієроваала (Гедеона), який убив 70 своїх братів, порушивши заповідь Божу «Не убий»: у бою за Тевець Авімелех наказав своєму зброєносцю убити його, щоб уникнути ганебної

смерті від рук жінки, яка смертельно поранило його (Суд. IX, 54); на наше переконання, в основі соціальної причини Авімелехова прохання послужила проблема гендерної нерівності; крім того, наявне покарання Бога за гріх убивства;

3) самогубство Самсона, рушійною силою якого є сам Бог, згідно з Волею Якого й були покарані:

1) філістимляни, які владарювали над Ізраїлем;

2) Самсонове кохання до дружини-філістимлянки Даліди, яке витіснило у ньому необхідність виконання Божого призначення;

3) Самсонів смертний тягар душі, смертний гріх зневіри (Суд. XVI, 16).

До слова, даний приклад також свідчить про значення й особистісної, й соціальної відповідальності людини. У цій площині по-новому розкриваються причини окремих сучасних самогубств, скоєних через страх відповідальності за вчинене зло: затьмарений страхом розум вважає, що легше й простіше через суїцид вдатися до втечі від законного покарання. Для порівняння: Самсон не тікав від покарання, а відповідально усвідомив його належність.

У свою чергу, у Першій та Другій книгах Маккавейських наведено факти суїцидальної поведінки багатьох ізраїльтян, які, будучи віддані Богу, робили свідомий вибір на користь добровільної мученицької смерті, наприклад:

– добровільна смерть матері разом із сімома її синами, які не відступилися від віри перед страхом смерті, притаманним людській природі;

– добровільна мученицька смерть Разиса, «батька Іудеїв», який стійко й мужньо позбавив себе життя, що подано із захопленням (самогубство ним було здійснено у декілька етапів).

На відміну від Старого, Новий Завіт містить лише один суїцидальний факт – «іудин гріх», зафіксований чітко й лаконічно (Мф. XXVII, 5).

Важливо відмітити, що у Біблії окреслено сутність суїцидальної ситуації, у якій розгортатиметься життя людей у майбутньому:

1) перед стратою Ісус Христос наголосив на тому, що прийде такий час, коли люди бажатимуть собі смерті;

2) Перше послання Іоанна містить інформацію про два діаметрально протилежні гріхи:

а) гріх не до смерті, що передбачає Боже прощення (індикатор Божого прощення у даному випадку – подальше життя людини, дароване/дане Богом);

б) гріх до смерті, що не передбачає Божого прощення (у даному разі, на нашу думку, безпосередньо йдеться про гріх самогубства, оскільки внаслідок його скоєння повністю знищується як тіло, так і душа самогубця, у зв'язку із чим відсутній той, хто здатен вимолити у Бога прощення);

3) в Одкровенні Іоанна Богослова окреслено майбутнє, у якому люди зосередять свої зусилля на пошуках смерті, але не знайдуть її; побажають померти, але смерть утече від них (Одкр. IX, 6) (до слова, йдеться про світоглядні християнські засади, які данський мислитель ХІХ ст. С. К'єркегор розвинув у своїй праці «Хвороба до смерті»).

Подальший розвиток суїцидологічної проблематики з огляду на проаналізовані біблійні засади, розташовані у соціально-моральній площині (безпосередньо, як постійно акцентувалося вище, йдеться про особистісну (перед Богом) і соціальну (перед іншими) відповідальність людини за свої вчинки спостерігається у працях релігійних діячів і мислителів доби Середньовіччя. Ми проаналізуємо світоглядно-ціннісні позиції двох видатних діячів цієї епохи внаслідок наявності у їхніх працях визначальних відмінностей у поглядах на феномен суїциду, допустимість та неприпустимість його скоєння. Дійсно, визначення ключових граней природи феномену суїциду та ставлення до нього відбулося у працях таких знакових мислителів доби Середньовіччя, як:

1) Аврелій Августин (Августин Блаженний);

2) Тома Аквінський.

Так, А. Августин дотримувався принципу лояльності у ставленні до самогубств християнських мучеників з огляду на такі ключові моменти, означені у Біблії, розглянуті й проаналізовані нами вище:

1) відсутність осуду самогубства й самогубців;

2) наявність фактів добровільної героїчної смерті в ім'я віри.

Важливо зазначити, що сам Августин Блаженний, як і апостол Павло, відчував бажання вийти за межі власного життя, яке гальмувалося необхідністю виконання звичних для цього світу справ. Інакше кажучи, мислитель усвідомлював, що з огляду на звичку до матеріального світу він може бути всередині нього, хоча й не бажає цього, а прагне він бути біля Христа, хоча й до завершення свого земного шляху не може. При цьому життя А. Августина розумів як наближення до смерті, підготовка до вічності, у процесі якої людина має наблизитися до Бога. При цьому смертна людина зреалізовує потяг до самозбереження, який є визначальним у людському сприйнятті безсмертя та самогубства. Цей потяг може трансформуватися у свою діаметральну протилежність – потяг до самозаперечення, а причина такої трансформації міститься у конкретній ситуації: водночас ідеться про наслідки соціального впливу на людину та, відповідно, про соціальні причини самогубства-протесту.

На глибоке переконання А. Августина, гріх самогубства тим важчий, чим безвиннішою є людина, не здатна через слабкодушність впоратися із соціальними образами та злочинами, скоєними проти неї (сучасною мовою йдеться про булінг та насильство, зокрема сексуальне: скоєнням суїциду жертва не тільки доводить свою причетність до злочину, але й сама вдається до **гріха** людиноубивства – себе, що первісно (до суїциду) була безвинною).

Цікаво, що спочатку Августин Блаженний визнавав велич духу окремих самогубців, однак у всіх випадках відзначав нерозсудливість їхніх дій, а зрештою заперечив і зазначену велич, оскільки самогубство, скоєне через складні життєві обставини й чужі злочини, завжди демонструє лише слабкодушність, бо велич виявляється у здатності людини до подолання життєвих негараздів. Загалом мислитель засуджував як окремі самогубств, так і масові, прикладом якого слугують самогубства обложеного міста.

Однак позиція А. Августина не була виключно категоричною. Так, він акцентував увагу на допустимості винятків, тобто суїцидальної активності, зумовленої Божою Волею. До таких виключень він зараховував суїцидальні дії Авраама, Ісфая, Самсона, які безпосередньо зреалізовували Волю Бога.

Августин Блаженний акцентував увагу на тому, що виходом з будь-якої складної життєвої ситуації для людини, що за земного існування, з одного блоку, постійно занурена у вирій спокус, а з іншого, – несе Боже покарання за гріховність, першоджерелом якої є гріхопадіння перших людей, слугує не ілюзорне самогубство, а надія – надія на Бога та подальше вічне життя (згадаймо культурні та релігійні орієнтири Давнього Єгипту на вічне існування і зумовлений ними культ мертвих). Саме надія, на думку мислителя, відкриває широкий шлях людини до самовдосконалення.

На відміну від А. Августина, суїцидологічні погляди якого містять елементи лояльного ставлення до виняткових фактів самогубств, здійснюваних з Божої Волі, Тома Аквінський уже не припускав жодного виключення, яке б дозволило навіть тільки припустити можливість дозволеності скоєння самогубства. Його світоглядна позиція щодо феномену самогубства вирізняється виключною категоричністю. Так, середньовічний мислитель, скасувавши й затаврувавши будь-які виключення зі сфери суїцидальної активності людини, закріпив за самогубством статус тричі смертного гріха (або, інакше кажучи, троекратне табу), що стало визначальним у людському ставленні як до феномену суїциду, так і до самогубців і до тих, хто виживав після здійснення суїцидальних спроб на багато століть (з XIII по XVIII ст.).

За Томою Аквінським, самогубство – це:

1) гріх людини перед Богом і злочин проти Нього (адже людина протягом усього свого земного життя, час якого відведено їй виключно Богом, має зреалізовувати місію, визначену для неї Богом) ;

2) гріх людини перед суспільством і злочин проти нього (адже суїцидент безпосередньо уникає або примноження всезагального блага, або покарання, наприклад, за тяжкі злочини; в обох випадках суїцидальна поведінка шкодить суспільству);

3) гріх людини перед самою собою та злочин проти себе (адже самовбивець, у першу чергу, порушує Божу заповідь «Не убий», стаючи людиновбивцею).

У світоглядній позиції середньовічного мислителя ми спостерігаємо цікаві наголоси, які мають єдиний смисловий центр. Усвідомлення цих наголосів наразі важливо для сучасної людини, здатної критично мислити:

1) безапеляційне засудження будь-яких виявів суїцидальної активності, спричиненої навіть насильством, зокрема над людською гідністю, що панувало за доби Середньовіччя (висновок: виключно суїцидент – злочинець);

2) визнання беззаперечності суспільного правопорядку, побудованого за Божою Волею (висновок: виключно суїцидент – злочинець).

Коментар. Безумовно, ми далекі від абсолютизації тези, згідно з якою будь-який злочин спричиняється соціальними негараздами», однак ми проти осуду самогубців, які стали жертвами, зокрема суспільства, й не змогли впоратися із ситуацією, всередині якої опинилися.

Сучасна людина, на жаль, теж не завжди здатна самотужки впоратися із тими складними життєвими обставинами, у яких вона перебуває. До слова: ситуація російсько-української війни, у яку повною мірою занурена Україна та певною мірою увесь демократичний світ, зумовила наявність суцільної складної життєвої обставини, у якій наразі перебувають усі українці (мешканці як України, так і інших країн). При цьому не всі здатні самотужки впоратися з душевним метаболем, з найрізноманітнішими втратами (від оселі до загибелі рідних і близьких), у зв'язку з чим наявна велика вірогідність виношування суїцидальних думок. – І осуд тут не допоможе, радше сприятиме заглибленню агресії, здатної трансформуватися в аутоагресію. Зрозуміло, що потрібні підтримка, розуміння, а також програми суїцидальної превенції.

Наразі (після коментаря) повернімося до позиції Томи Аквінського, зазначивши, що вона призвела до усталення санкціонованих Церквою жорстких покарань суїцидентів, зокрема тих, хто вижив після суїцидальної спроби. До слова, слід зауважити, що протягом історії людства жодне табу не зупинило людину, яка остаточно прийняла суїцидальне рішення.

У контексті даного дослідження варто відмітити, що тільки з XVIII ст. зазначені санкції почали втрачати свою силу, що пов'язано безпосередньо з

внеском англійського мислителя доби Просвітництва Д. Г'юма, який усвідомив необхідність повернення людині її вродженої свободи, зокрема її вроджених прав на життя та смерть.

Мислитель обґрунтував недоцільність закріпленого за самогубством Томою Аквінським статусу тричі смертного гріха, зазначивши, що самогубство у жодному разі не є гріх і не є злочин людини проти:

1) Бога (адже Божа Воля поширюється на всі вчинки людини, у тому числі й суїцидальні);

2) суспільства (адже людина, не здатна примножувати всезагальне Благо й служити суспільству, зокрема через старість або відсутність здоров'я, перетворюється для суспільства на зайвий тягар; більше того, злочинець, який вдався до самогубства, звільнив суспільство від себе як злочинного елемента);

3) самої себе (адже людина звільняє себе від страждань, самотужки вирішує власні проблеми тощо).

Загалом позиції Д. Г'юма, як бачимо, великою мірою притаманний егоїстичний характер, що, між іншим, свідчить про наявність активного процесу відчуження у системі «людина – суспільство», де мають місце соціальні негаразди, з одного боку. З іншого, – ця позиція виявляє загострену особистісну та соціальну відповідальність, яка сприймається за належне суспільством, не здатним нести подібну відповідальність та піклуватися про окрему людину, яка є його частиною, на жаль, замінною.

У даному контексті ми можемо припустити, що саме у зв'язку із зазначеними суспільними особливостями (зокрема, йдеться про нездатність суспільства піклуватися про свого члена) у XVIII ст. (як, між іншим, і у попередні часи) не було усвідомлено потребу у соціальній роботі та, відповідно, не було фахівців із соціальної роботи. Більше того, наразі у сучасній Україні роль фахівця із соціальної роботи потребує свого усвідомлення та гідного визнання у суспільстві, члени якого потребують сторонньої допомоги у процесі вирішення складних життєвих питань соціального характеру, здатних, зокрема, призвести до суїцидального рішення.

2.3. Вплив актуальних соціальних проблем на світоглядно-ціннісну систему координат сучасних українців: суїцидологічний аспект

У попередніх підрозділах ми зацентрували науково-дослідницьку увагу на культурі Давнього Єгипту, а також епохах Античності й Середньовіччя, що ознаменували собою розвиток західноєвропейської цивілізації, що важливо, оскільки Україна посідає місце між Заходом і Сходом, у зв'язку з чим український світогляд і, відповідно, світоглядно-ціннісна система координат українців завжди вирізнялися та вирізняються багатогранністю, що виявляється й розгортається у метафізичній площині духовного та душевно-сердечного.

Важливо зазначити, що становлення світоглядно-ціннісної системи координат, яка визначає життєдіяльність людини, зокрема, та суспільства загалом, за усієї оригінальності та індивідуальності, і у Давньому Єгипті, і у Давній Греції, і у середньовічній Західній Європі відбувалося за конкретних обставин, які мають спільні ознаки, серед яких відмітимо такі, як:

- 1) хвороби (йдеться про епідемії та пандемії);
- 2) війни та військові конфлікти.

Як бачимо, йдеться про явища, які сміливо можна означити як соціальні катаклізми та межові ситуації, що безпосередньо спричиняли:

- 1) соціальні негаразди, зокрема складні життєві ситуації, сповнені найрізноманітніших втрат (від майна до здоров'я й загалом життя) загибель на полі бою, смерть від невиліковної хвороби тощо);

- 2) зміни у світогляді та системі цінностей як окремої людини, так і суспільства загалом, зумовлені, зокрема, рефлексією (адже людина як мисляча істота, з давніх-давен виявляє схильність до спостереження, аналізу, висновків).

Зазначена рефлексія безпосередньо фокусується на таких важливих для людини моментах, як осмислення сенсу власного життя та власного місця у суспільстві (наразі йдеться про людей, зокрема, свідомих щодо особистісної та соціальної відповідальності (наприклад, давньоіндійська вдова вбачала у ритуалі саті свій особистий обов'язок перед суспільством, який і виконувала)).

Загалом розвиток людства – це безперервний ланцюг розквіту й занепаду загального (соціального) та одиничного (людини), що ознаменовувався розвитком або занепадом таких важливих сфер людської життєдіяльності, як:

- 1) економіка;
- 2) політика;
- 3) культура.

При цьому слід зауважити, що соціальні «стрибки» під час як розквіту, так і занепаду, супроводжувані соціальними як позитивними, так і негативними змінами, в обох випадках здатні спричиняти суїцидальну активність.

Отже, історію людства можна означити як історію війн. Йдеться про:

- 1) війну між державами;
- 2) війну з вірусами;
- 3) війну людини із суспільством;
- 4) війну людини із самою собою.

На жаль, остання – війна людини із собою – точиться безперестанно, зокрема виявляючись через завершені самогубства та суїцидальні спроби. на нашу думку, це можна пояснити тим, що людина, являючи собою істоту конечну, підвладна непорушному закону смерті, страх якої й боротьба з яким по-різному виявляються у людській діяльності. У зв'язку із цим вважаємо за доцільне виокремити чотири категорії людей відповідно до їхнього ставлення та переживання страху смерті:

1) до першої категорії належать люди, які вдаються до максимально активної життєвої діяльності, намагаючись встигнути якомога більше (яскраво це простежується, наприклад, у творчості невиліковно хворих, які знають не тільки про свій діагноз, але й про той часовий відрізок, який їм залишився);

2) друга категорія людей пасивно, переживаючи смертну тугу, сум і відчай, покійно чекають на смерть;

3) представники третьої категорії перед страхом смерті уникають активної соціальної діяльності, всередині себе виношуючи суїцидальні думки, які й зреалізують, забігаючи наперед (до настання смерті) і тим долаючи свій

страх, адже очікування смерті для них виявляється набагато страшнішим за саму смерть (йдеться про людей, які належать до групи суїцидального ризику);

4) четверта категорія складається виключно із суїцидентів, які усю свою активність спрямовують на бунт проти Бога, Законів Природи, Смерті, Життя, перетворюючись на суцільне заперечення й забуваючи, що, у першу чергу, вони заперечують самих себе й свої онтологічні можливості та перспективи (йдеться про самогубців).

З огляду на зазначене перейдімо до аналізу соціальної проблематики, що розгортається у сучасній Україні. Надалі такий підхід дозволить окреслити ризик суїцидальної проблематики у сучасному українському суспільстві.

Так, на жаль, I чверть XXI століття виявилася для українців епохою складних соціальних змін, які мали (й мають) трагічні наслідки для багатьох українських сімей, які зазнали втрат:

- 1) Революція гідності 2014 року;
- 2) окупація рф Криму;
- 3) збройна агресія рф на сході України 2014 року;
- 4) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин;

5) повномасштабне вторгнення військ рф на територію України 24 лютого 2022 року, тобто безпосереднє розгортання російсько-української війни з усіма можливими соціальними наслідками як для українського населення, так і для демократичного світу.

Усі без винятку зазначені соціальні катаклізми за своєю суттю є деструктивними, оскільки в основі кожного з них лежить Танатос, а, відповідно, й наслідки усі вони мали (й мають) танатологічні (смерть українських студентів, військовослужбовців, цивільних). Варто згадати й про руйнування доріг, майданів, автівок і вантажівок, осель, храмів, населених пунктів тощо. Інакше кажучи, безпосередньо йдеться про деструктивні наслідки соціальних катаклізмів, які позначалися й позначаються як на житті окремої людини, сім'ї, так і на громаді (-ах) та українському суспільстві загалом, зачіпаючи й розмірений спосіб життя дружніх держав, усього демократичного світу.

З метою дотримання принципу об'єктивності, що є одним із ключових у процесі проведення даного дослідження, варто виокремити й наслідки зазначених соціальних катаклізмів діаметрально протилежного характеру – конструктивні, серед яких, відповідно до наведеного вище переліку, безпосередньо заслуговують на увагу такі:

- 1) розвиток української ідентичності та колективної свідомості українського народу;
- 2) акумуляція героїзму тих людей і народів, зокрема кримських татар, які виступили проти держави-агресора, не боячись утисків тоталітарного режиму;
- 3) загарбницька сутність держави-окупанта, її антигуманістична спрямованість;
- 4) розвиток інноваційних технологій, зокрема у галузі освіти, та розвиток сфери надання соціальних послуг;
- 5) усталення української національної ідеї, що розбудовується на принципах соборності та демократизму, волелюбності та героїзму.

Виділені конструктивні зміни, які стали наслідком соціальних катаклізмів, загалом призвели до усталення життєстійкості серед українського народу. Однак усі соціальні явища мають амбівалентний характер. Наприклад: кожна революція в історії людства супроводжувалася цілою хвилею самогубств, і Україна, на жаль, не стала винятком. Так, Революція гідності ознаменувалася різкими змінами у світогляді українців. При цьому молоді люди отримали переконливий досвід значущості свого впливу як на державу, так і на перебіг історичних і соціальних подій загалом. Після завершення Революції молоді люди повернулися до своїх домівок оновленими у повному сенсі цього слова й одухотвореними: вони спричинили зміни і тепер чекали на них вдома у піднесеному настрої.

Час минав, очікувані зміни не відбувалися повною мірою: зокрема, соціальні проблеми безробіття й бідності не розв'язувалися, подовжуючи перебування осіб/сімей у складних життєвих обставинах. При цьому розвинена свідомість більше не бажала приймати наявний стан речей, наслідком чого стало занурення у відчай, а надалі – завершене самогубство або суїцидальна спроба.

У контексті суїцидологічної проблематики заслуговують на увагу й наслідки пандемії COVID-19 та спричиненого нею карантину, що зумовив ізоляцію/самоізоляцію особи/сім'ї. Як зазначили сучасні вітчизняні дослідниці соціальної роботи Т. В. Семигіна та Д. О. Палатна, «пандемія COVID-19 вважається природною катастрофою, оскільки вона спричинена поширенням нового коронавірусу SARS-CoV-2 в природному середовищі. Порівняно з іншими природними катастрофами, такими як повені або землетруси, де можна зосередитися на ліквідації наслідків і наданні допомоги постраждалим, у разі пандемії COVID-19 необхідно було одночасно з цим вживати заходи з профілактики, щоб зменшити ризик поширення вірусу» [49, 45]. До слова, «урок» пандемії в усвідомленні сучасною людиною близькості власної смерті.

Слід зауважити, що вірус у конкретній ситуації пандемії – це смертельна загроза для життя людини, яка не може ні його побачити, ні відчути. Цей момент для багатьох людей став визначальним у нехтуванні правилами карантину. Зупиняв людей, у першу чергу, власний досвід захворювання. При цьому цікаво, що вірус і під час перебігу хвороби виявлявся через відсутність запахів, смаків, нестачу кисню тощо. І у ситуації захворювання зазначена відсутність/нестача негайно викликала у людини шалений страх смерті, з яким далеко не всі змогли впоратися.

На жаль, зазначений страх спричиняв суїцидальні дії людини, яка тяжіла до випередження настання близької смерті, вкорочуючи собі віку (як ми означили в одній із публікацій, «це своєрідна гра людини – кінцевої істоти – зі смертю на випередження через брак сил» [42, 41]). У даному контексті безпосередньо йшлося про внутрішні (психологічні) суїцидальні чинники. Хоча первісне нехтування карантинними правилами свідчить про відсутність або недостатню розвиненість соціальної відповідальності порушника.

Однак у ситуації пандемії COVID-19 виявилися й соціальні суїцидальні чинники, загострені усталеними через карантин ізоляцією/самоізоляцією особи/сім'ї, санкціонованою державою. До того ж, ідеться про примусову соціальну ізоляцію, а синонімом до слова «примус» слугує поняття «насилля».

У загальних рисах, які конкретизувалися у кожній окремій ситуації, всередині якої опинилася особа/сім'я у коронавірусний період, зокрема й через вимушену ізоляцію, в українському суспільстві, зокрема, та й у світі певною мірою загалом, загострилися такі соціальні проблеми, як:

- 1) безробіття;
- 2) зловживання (алкоголізм, ігроманія тощо);
- 3) насильство у сім'ї;
- 4) злочинність;
- 5) девіантна поведінка тощо.

Зазначені соціальні проблеми і посилювалися агресією, і породжували її. При цьому агресія в окремих випадках трансформувалася в аутоагресію, наслідком якої, як правило, є суїцидальна активність. Дійсно, у період пандемії в Україні зросла кількість суїцидальних спроб і самогубств, які в одній із наукових праць ми класифікували у такий спосіб:

«1) его-альтруїстично-аномічні ... (*... егоїстичний* страх смерті у сукупності з *альтруїстичним* страхом за життя близьких, посилені кризовими (*аномічними*) явищами у соціальному житті...);

2) еготично-діадично-агенеративні ... (*сукупність внутрішнього конфлікту* всередині розірваного Я, частини якого зазнали відчуження через зовнішні чинники, та *зовнішнього конфлікту* з Іншим ..., а гострота зазначеної конфліктної ситуації посилюється через утрату почуття приналежності або до людства загалом, або до покоління, зокрема)» [39, 22].

Слід зазначити, що ми поділяємо думку Т. В. Семигіної та Д. О. Палатної, які зауважили, що «локдаун та інші протиепідемічні заходи мали значний вплив на глобальну економіку, технологічні індустрії та соціальний порядок. Наразі природні катастрофи теж негативно позначаються на економіці та інфраструктурі, але, зазвичай, не впливають на соціальний порядок та технологічну індустрію такою мірою, як це сталося під час пандемії COVID-19» [49, 45]. Так, під час пандемії соціальний порядок зазнав так званого «струсу», який позначився на світогляді та системі цінностей людини й суспільства.

Однак сучасні реалії буття українського народу довели, що й пандемія з породжуваним нею страхом близької смерті може втратити усю свою напругу й актуальність. Зрозуміло, що проблема пандемії не знімається повністю через об'єктивну наявність коронавірусу у просторі, але актуальною вона залишається переважно для медиків, фармацевтів, низки спеціалістів, дотичних до розв'язання цієї проблеми, і тих людей/сімей, які безпосередньо опиняються всередині ситуації або власного захворювання, або захворювання близької людини, яка у такому разі потребує їхнього догляду та турботи. Адже війна, у яку з 24 лютого 2022 року занурена уся Україна, є «суцільна онтологічна загроза» [39, 21].

Деструктивний характер війни як соціального явища не викликає сумнівів і не потребує доказів та обґрунтувань, оскільки несе вона смерть і руйнування. Однак, з іншого боку, водночас війна передбачає і низку конструктивних моментів, які розташовуються у світоглядно-ціннісній площині. На наше глибоке переконання, до таких конструктивних процесів, «які актуалізує війна у суспільстві» [39, 23], слід віднести:

1) у загальному аспекті:

а) відбудова зруйнованого та розбудова сучасних міст, об'єктів інфраструктури тощо;

б) оновлення системи цінностей, зокрема й орієнтир і людини, і суспільства на духовне;

в) не тільки розбудова, але й реалізація національної ідеї;

2) у суїцидальному аспекті:

«1) *згуртованість* як засіб суїцидальної превенції, що одночасно діє зсередини (психологічний чинник) і ззовні (чинник соціальний);

2) страх близької власної смерті, що акумулює *жагу до життя* та *потяг до самозбереження* попри онтологічну загрозу;

3) *трансформацію* суїцидальних тенденцій (наявних або прихованих, усвідомлених/неусвідомлених) у *героїчну патріотично спрямовану діяльність*» [39, 23].

До слова, на ролі згуртованості у порятунку людини, яка належить до групи суїцидального ризику, акцентував увагу сам батько суїцидології. Так, Е. Дюркгайм довів, що «суїцид розвивається у зворотній пропорції до ступеня згуртованості суспільних груп, членом яких є індивід» [14, 244]. Під суспільними групами учений розумів релігійне, сімейне та політичне середовища, всередині яких розгортається життєдіяльність людини.

Загалом, дійсно, доведеним на основі статистичних даних і соціологічних досліджень є факт, згідно з яким у періоди війн суїцидальні показники знижуються. Цей факт, на нашу думку, безпосередньо зумовлений такими чинниками, як:

1) активізація та актуалізація життєвих сил людини перед суцільною онтологічною небезпекою загалом та через максимальну (чи передбачену, чи непередбачену) близькість власної смерті;

2) розширення звуженої суїцидальної свідомості, сконцентрованої на власному болю, завдяки поширенню болю Інших, які потребують допомоги.

Крім того, війна відкриває широкі можливості й перспективи занурення суїцидально налаштованої людини у межові ситуації, які дозволяють вести так звану гру зі смертю, що, зі свого боку, слугує своєрідною перевіркою ставлення людини до життя та смерті (робота на завалах, волонтерство у прифронтових і фронтових зонах, поле бою тощо).

Безумовно, ми не схильні стверджувати, що у періоди війн самогубство зовсім зникає як соціальне явище. Суїцидальна активність продовжує спостерігатися, будучи зумовленою такими причинами, як:

1) соціальні: еміграція, аномія тощо;

2) психологічні: слабкодухість; недалекоглядний егоїзм тощо.

Зрештою межові ситуації війни та пандемії в Україні явили собою онтологічну загрозу, яка сприяла розгортанню складних життєвих обставин, зумовлених, у першу чергу, соціальними причинами, які з огляду на зміни у світоглядно-ціннісній системі призвели до різних наслідків: 1) пандемія викликала хвилю самогубств; 2) війна – зниження суїцидальних показників.

Висновки до розділу 2

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу, відзначимо, що суїцидальна проблематика, зумовлена, зокрема, соціальними причинами, вирізняється своєю актуальністю упродовж усієї історії людства, про що вже свідчить час виникнення першої апології самогубства «Бесіда Зневіреного зі своїм ба» – XXI ст. до н. е. (доба Давнього царства єгипетської історії). Так, у ході дослідження було з'ясовано, що уже давньоєгипетський твір містить перелік соціальних суїцидальних причин: 1) соціальний вакуум і ворожість суспільства; 2) безкарні злочини; 3) відчуження між людиною і суспільством, що породжують самотність і відчай, які здатні призвести до самогубства.

У свою чергу, доба Античності з досвідом Сократа має неперевершене значення для сучасних українців, оскільки цей досвід розкриває значущість особистісної та соціальної відповідальності людини у суспільстві.

Важливим виявилось дослідження розвитку суїцидологічних поглядів, становлення яких відбувалося у межах християнської системи цінностей, ключовою з яких є те, що Життя – Дар Божий. При спілкуванні із суїцидальними клієнтами фахівці із соціальної роботи мають звертати їхню увагу на необхідність подолання складних життєвих обставин (наприклад, насилля), оскільки самогубство шкодить загаломі, адже, наприклад, діти з несталою психікою здатні його наслідувати. Зі свого боку, внесок Д. Г'юма, який скасував закріплений за самогубством Томою Аквінським статус гріха й злочину, полягає у започаткуванні гуманних змін у ставленні суспільства до самогубців: вони не є злочинці, тому покарання їх не є доречним.

Наостанок, слід відмітити, що історія людства пронизана війнами та пандеміями, які призводять до оновлення світоглядно-ціннісної системи координат. Цей процес наразі й відбувається у сучасній Україні, яка на пандемію відреагувала сплеском самогубств, а в умовах війни згуртувалася й зорієнтувалася на життєствердні цінності, які сприяють актуалізації життєвих сил, зокрема потрібних для збереження власної ідентичності й здолання ворога.

РОЗДІЛ 3.

ПРОФІЛАКТИЧНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ІЗ ЗАПОБІГАННЯ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ГРОМАДАХ УКРАЇНИ

3.1. Антисуїцидальна тренінгова програма як засіб суїцидальної превенції

На наше глибоке переконання, наразі однією із дієвих форм впровадження в українських громадах засобів суїцидальної превенції є тренінгові програми антисуїцидальної спрямованості, що безпосередньо підтверджено досвідом практичного впровадження однієї із антисуїцидальних тренінгових програм із красномовною назвою «Життя є прекрасне». Значущу роль тренінгу у даному контексті ми вважаємо за доцільне пояснити з огляду на природу й умови його проведення, що спричинено поширеним у сучасним умовах існування українського суспільства, зокрема, та людства загалом відчуттям *нестачі у реальному житті* важливих речей, у яких людина має (і завжди, в усі часи, мала) гостру потребу:

1) ефективної комунікації (до слова, виключно налагодження вдалого конструктивного комунікативного акта здатне врятувати людину, яка належить до групи суїцидального ризику);

2) участі з боку Іншого (Інших) або знайомих, або й незнайомих людей, що, зі свого боку, свідчить про байдужість і певний вакуум, всередині якого перебуває самотня людина, яка опинилася віч-на-віч зі своєю проблемою (до слова, саме цим можна пояснити розповсюджені розмови між незнайомими людьми у потягах, маршрутках, автобусах тощо, особливо якщо йдеться про доволі довготривалий у часі шлях);

3) життєвого досвіду Інших, які вже поборолі не менш складні життєві обставини (а можливо, й набагато гостріші та болючіші), хоча у даному контексті необхідно пам'ятати той факт, що суїцидент завжди глибоко

переконаний у тому, що виключно його душевний (сердечний, внутрішній, психічний тощо) метабіль є «найспекотніший», інакше кажучи, суїцидент упевнений, що Інші нічого подібного ніколи не переживали;

4) казки та казкового дива: доволі часто протягом так званого «дорослого» або «зрілого» періоду життя людина скаржиться на відсутність «казки» або так званого «справжнього дива» у її житті, забуваючи, що наразі вона сама здатна:

а) продукувати диво, наприклад, створюючи щось нове (страва, вірш, інноваційна технологія тощо);

б) озирнутися навколо й помітити дивовижний світ життя, багатогранний і різноманітний, а головне, відкритий її душі, серцю й очам (наприклад, живе тріпотіння листочків);

(приклад: притча під назвою «Диво», яку дуже любляють слухати й розбирати учасники тренінгу:

– Я не вірю у диво, бо його немає, то все – вигадка

– А я Вірю.

– *Дивно*. І ти можеш навести *реальний* приклад *дива*?

– Безсумнівно.

– І що ж це за диво?

– ТИ.

– Я?

– Так. Твоє дихання – Диво! Твоє серцебиття – Диво! Це – Диво, що Ти можеш бачити, чути, відчувати, рухатися, думати, говорити, сміятися, плакати, любити...

– Як? *Я є диво*?

– Навіть не сумнівайся);

5) гри або ігрових елементів (як правило, ця потреба є неусвідомленою дорослою людиною, від чого гострота цієї потреби не знижується).

На перший погляд, гру та життєвий досвід, набутий, зокрема, раціонально, можна вважати феноменами, діаметрально протилежними за своїм

значенням і сутністю, однак, насправді, обидва вони є акт пізнання. Так, порівняймо:

1) дитина навчається через гру, саме у такий спосіб пізнаючи реальність (це – факт);

2) доросла людина, спогади про дитинство й дитячі ігри якої опинилися глибоко витісненими у сферу підсвідомого, часто вважаючи гру дитячою (Смішною, зайвою, алогічною тощо) забавкою, на певному етапі свого життєвого шляху (наприклад, гра з онуками) через ігрову діяльність відкриває для себе нові рішення складних життєвих проблем (саме у цьому полягає одна із найважливіших місій тренінгу – через гру відкрити онтологічні можливості й рішення, а також знайти важливі життєві рішення, єдино прийнятні й конструктивні відповідно до конкретної ситуації).

Саме з огляду на означені теоретичні засади й розбудовано вправи даної антисуїцидальної тренінгової програми, спрямовані на:

1) пробудження креативності людини;

2) розширення гносеологічних меж її свідомості, чому безпосередньо сприяють:

1) сміх (слід відрізнити від насмішки);

2) рефлексію, зокрема філософську, до якої здатна кожна без винятку людина.

Дану програму рекомендовано впроваджувати як у розгорнутому вигляді (180 годин / 6 кредитів ЄКТС), так і у максимально скороченому варіанті, залежно від цілей, які ставляться, наприклад, кардинально різняться такі цілі:

1) ознайомити учасників із ключовими питаннями суїцидальної проблематики;

2) змотивувати учасника / учасників тренінгу до життєствердних змін з метою мінімізації душевного метаболу через втрату, спричинену війною.

Вправа «Внутрішнє кіно» (30 – 45 хвилин) (дана вправа безпосередньо виконується учасниками на початковому етапі впровадження антисуїцидальної тренінгової програми, у чому й полягає її цінність; крім того, цю вправу

спрямовано на встановлення довірливої та комфортної атмосфери тренінгу, яка єдино спроможна у результаті його завершення змотивувати учасників до змін, у тому числі внутрішніх, які здатен спричинити процес взаємообміну життєвим досвідом).

Тренер акцентує увагу на унікальності та значущості життя кожної Людини.

1-й етап (5 – 7 хвилин).

Тренер звертається до всіх учасників антисуїцидального тренінгу із проханням згадати конкретну життєву проблему:

1) що турбує їх наразі (кожного окремо) або турбувала раніше (нещодавно чи давно) (тренер пояснює, що учасник на власний розсуд обирає ту проблему, з якою він бажає поділитися з Іншими учасниками);

2) шляхи розв'язання якої вони або вже знайшли, або шукають.

Завдання: коротко (в 1 – 3-х реченнях записати зміст обраної конкретної життєвої проблеми).

2-й етап (8 – 12 хвилин)..

Тренер пропонує учасникам тренінгу уявити себе режисерами та сценаристами, до яких він звертається із проханням написати кіносценарій для екранізації складної життєвої ситуації, яка вирізняється актуальністю та викликала у нього – тренера – інтерес як у продюсера.

Тренер акцентує увагу на тому, що сценарій має обов'язково містити опис 4 – 5 коротких сцен-кадрів, у яких автори сконцентрують:

1) зміст життєвої проблеми;

2) потенційно можливі шляхи, способи, засоби її розв'язання (реальні або уявні, потенційно можливі та фантастичні, реальні та ірреальні тощо).

Коментар. До слова, від вибору різновиду шляхів, способів і засобів розв'язання складної життєвої проблеми надалі безпосередньо залежатиме жанр майбутньої стрічки.

Безпосередні умови, дотримання яких є важливими для виконання даної вправи. З метою полегшення виконання тренінгового завдання тренер пропонує

перелік запитань, на які учасникам слід надати відповіді у процесі підготовки опису сцен-кадрів свого сценарію.

Приклад переліку запитань, який має бути доволі короткий (не більше п'яти), наприклад:

- 1) де відбуваються події;
- 2) хто є героями подій Вашої стрічки;
- 3) які цілі ставлять перед собою герої Вашої стрічки;
- 4) за допомогою яких засобів вони намагаються досягти змін;
- 5) які конкретні дії/вчинки здійснюють герої Вашої стрічки та якими репліками, при цьому, вони їх супроводжують?

3-й етап настає після 8 – 12 хвилин творчої й певною мірою потужної внутрішньої роботи, коли сценарії учасників уже готові (тривалість етапу – 11 хвилин).

Тренер пропонує учасників тренінгу заплющити очі, відповідною мірою розслабитися, чому здатна сприяти спеціально підібрана тренером так звана релаксаційна музика, та зрештою уявити себе глядачем власно створеної кінострічки, який відвідав прем'єру фільму, знятого за його авторським сценарієм.

4-й етап (7 – 8 хвилин).

Після перегляду «прем'єри» тренер пропонує:

- 1) за бажанням поділитися сюжетом створеної стрічки;
- 2) усім учасникам відрефлексувати свої враження, отримані:
  - а) від «перегляду прем'єри» (за власним авторством);
  - б) від озвучених прем'єр», запропонованих іншими учасниками.

Примітка. Слід зауважити, що практичний досвід впровадження даної вправи свідчить про те, що обов'язково знайдеться активний учасник/учасники, який захоче поділитися своїм сценарієм з метою:

- 1) поспілкуватися з Іншими щодо питання, яке його боляче турбує (це бажання підсилюється у тому разі, якщо серед учасників є ті, хто переживав/переживає схожі відчуття;

2) почути думки і навіть поради Інших.

5-й етап (мінімум 2 хвилини, при цьому тренер має розрахувати час на виконання подальших вправ, оскільки дане творче завдання може захопити учасників, посиливши їхню активність) – підведення підсумків. З'ясування, чи досягнуто мету, на яку було спрямовано виконання даної вправи.

Висновки тренера та учасників, охочих взяти участь в обговоренні (мінімум 3 хвилини – час залежить від активності й зацікавленості учасників тренінгу).

Примітка. Дану вправу спрямовано на розвиток у учасників тренінгу:

1) внутрішньої рефлексії (передбачає роздуми, які охоплюють діаметрально протилежні аспекти, наприклад, неприйняття/прийняття людиною втрати тощо);

2) уявлення;

3) здатності до візуалізації конкретних проблем, засобів їх мінімізації та/або подолання, ідей тощо, що, у свою чергу, може зумовити –

4) мотивації до власних змін, принаймні, до змін в оцінці власного душевного болю, а головне –

5) звуженої свідомості, сфокусованої у точці душевного метаболу, що є ознака суїцидальної свідомості (інакше кажучи, йдеться про онтологічну можливість її розширення).

Загальний висновок, який підбиває тренер.

Отже, мета даної вправи полягала в ознайомленні усіх Вас – учасників тренінгу – з відомою психологічною технікою під назвою деперсоналізація, яка дозволяє людині:

1) уявити власну проблему як сторонню;

2) знизити інтенсивність негативних емоцій, викликаних її безпосереднім переживанням;

3) розкрити можливості раціонального аналізу (рефлексії) щодо:

а) сутності проблеми;

б) шляхів виходу з неї (тобто її мінімізації та/або подолання);

4) мотивація людини до життєствердних змін.

Одна із важливих вправ даної тренінгової програми –

Більше того, до ключових вправ даного тренінгу, які викликають надзвичайний інтерес з боку його учасників, належать:

1) *керовані* тренером *фантазії*, наприклад, «Політ» (мінімальна тривалість виконання – 40 хвилин), сфокусовані на розвиток як уяви учасників тренінгової програми, так і рефлексії, а також спрямовані на усвідомлення можливих в онтологічній перспективі метафізичних, екзистенціальних і трансцендентальних змін, які не просто заперечуються, але максимально «знімаються» у процесі реалізації людиною суїцидальної деструкції;

2) *рольові ігри* (40 хвилин) (наприклад, ретельний розбір («програвання») такої ситуації: жінка 30-ти років, яка має двох дітей (хлопчик 11-ти років і дівчинка 9-ти років), виношує суїцидальні думки після втрати чоловіка, який загинув у бою; серед дійових осіб обов'язковою є наявність «актора», який виконуватиме роль фахівця із соціальної роботи);

3) аналіз *притч*, які акумулюють у собі життєствердний сенс, навчаючи долати складні життєві обставини (варіації яких, зокрема, розгортаються навколо стрижневих сенсових ключів, що містять виключно онтологічний потенціал).

Крім того, за планом даної тренінгової програми (в обох варіантах – і розширеному, і скороченому) передбачено обов'язковий перегляд українського мультфільму «*Дерево і кішка*», що дозволяє учаснику:

1) по-новому сприйняти дитячий мультфільм крізь призму дорослих проблем;

2) задуматися над цілою низкою життєво важливих питань.

Вправа «Сіквейн мого життя» (8 – 15 хвилин) (дана вправа виконується учасниками безпосередньо на завершальному етапі впровадження даної антисуїцидальної тренінгової програми).

Тренер пропонує учасникам антисуїцидальної тренінгової програми сформулювати свій власний сіквейн, який починатиметься зі слова «Життя» або

у разі бажання учасника/учасників зі слова, спорідненого, синонімічного слову «Життя», наприклад, «Я», «Єство», «Мій розум», «Тіло» тощо (з одного боку, це ускладнює завдання, а з іншого, – не обмежує творчий імпульс людини та її свободу).

Тренер чітко означає алгоритм виконання даного завдання, оскільки пропозиція «скласти вірш», наприклад, може бути сприйнята учасником / учасниками як непомірно важке для виконання завдання, а також навіть як своєрідна насмішка, якщо ми говоримо про зневірену людину, яка наразі безпосередньо перебуває у відчаї.

У зв'язку із зазначеним тренер не тільки має пояснити хід виконання завдання, але й навести приклад.

По-перше, тренер зазначає склад сіквейну, що охоплює:

1) перший рядок – 1 іменник, наприклад – слово «Життя»);

2) другий рядок – 2 прикметники;

3) третій рядок – 3 дієслова;

4) четвертий рядок – фраза, у якій фіксується зміст, зокрема акумулюється квінтесенція світоглядно-ціннісної системи координат людини, яка безпосередньо послуговується нею як стрижнем (ядром, сенсом) у своїй практичній життєдіяльності;

5) п'ятий рядок – висновок, чітко означений тільки 1-м іменником; у даному контексті йдеться про висновок-асоціацію, яка свідомо або підсвідомо виникла у людини.

По-друге, тренер наводить приклад:

Життя

Скороминуще, цінне

Намагатися, повторювати, сумніватися

На помилках навчаються

Мудрості.

Компаративний аналіз двох вправ (різняється етапом прооведення – початковий і завершальний):

1) якщо наведена у даному дослідженні перша вправа «Внутрішнє кіно», зокрема, акумулювала встановлення довірливих і щирих взаємин між учасниками тренінгу (а також і відповідної «теплої» та комфортної душевної атмосфери),

2) то вправа «Сіквейн мого життя» фокусується на внутрішньому, особистісному (йдеться, наприклад, виключно про мої таланти, про моє власне світобачення й ставлення до Життя, про мою ціннісну систему координат (зокрема, дієву або бездіяльну, активну або пасивну, оптимістичну або песимістичну) тощо).

Коментар. Досвід впровадження даної антисуїцидальної тренінгової програми свідчить про те, що дана вправа є однією із найулюбленіших серед учасників, оскільки попри первісний страх не впоратися з нею, притаманний багатьом із них, її виконують усі без винятку, зазначаючи, зокрема, що завжди міряли про поетичний талант.

Більше того, подолання зазначеного страху дозволяє тренеру показати учасникам на даному конкретному прикладі, що загалом будь-який страх у цьому світі можна здолати.

Як свідчать дані анкетувань (виключно за бажанням учасників)), дана антисуїцидальна тренінгова програма є для них цікава, а головне – корисна, оскільки вони, як правило:

1) знаходять різноманітні відповіді на власні питання, про які раніше навіть не здогадувалися;

2) налагоджують зв'язки з Іншими, до того ж – довготривалі, дружні;

3) набувають стресостійкості, чому безпосередньо сприяє життєвий досвід Інших, яким останні охоче діляться.

Коментар. З метою дотримання принципу об'єктивності слід зауважити, що учасники не завжди готові переймати досвід Інших, однак, тим не менш, спілкування, передбачене й зумовлене тренінговою програмою, безпосередньо розширює межі їхньої свідомості, загалом впливаючи на них конструктивно та життєствердно.

3.2. Рекомендації фахівцям із соціальної роботи щодо ключових засад налагодження ефективної комунікації з людьми групи суїцидального ризику

Загалом необхідно зауважити, що людина, яка належить до групи суїцидального ризику (за умови, що вона не має психічних розладів), сама, як правило, відчуває гостру потребу у зовнішній допомозі. Зазначена потреба може бути як усвідомлювана, так і неусвідомлювана людиною. Часто суїцидальні клієнти самі вдаються до дій та слів/фраз, які являють собою крик про допомогу, що, на жаль, у байдужому, розірваному й відчуженому соціальному середовищі, сконцентрованому на власних проблемах, потребах і задоволенні виключно власних потягів і бажань, може залишитися непочутим і непоміченим. У зв'язку із цим, у першу чергу, як пересічній людині, яка не є байдужа до болю й горя Іншого, так і спеціалістам, професійна діяльність яких передбачає надання допомоги суїцидентові – психологи, психоаналітики, психіатри, фахівці із соціальної роботи, юристи та ін., мають пам'ятати, що порятунок людини групи суїцидального ризику безпосередньо залежить від налагодження контакту, конструктивного діалогу, в основі якого лежать життєствердні засади.

Коментар. До слова, з метою уникнення «роздратування» суїцидента, налаштованого аутоагресивно, тобто у загальних рисах – агресивно, для початку слід послуговуватися, на перший погляд, нейтральними твердженнями, які водночас містять життєствердний стрижень, наприклад: можна, поглянувши у вікно, звернути увагу суїцидента на пташок, бруньки, листочки тощо, оскільки усі щойно зазначені об'єкти є живі за своєю природою.

Слід зауважити, що перша спроба може виявитися не вдалою, однак до подібних спроб варто повертатися знову й знову. Річ у тім, що саме зазначені життєствердні об'єкти, зокрема й через свою об'єктивну даність у соціальній реальності, здатні спричинити розширення звуженої суїцидальної свідомості людини, у тому числі й через притаманний їм нейтральний характер.

Рекомендація фахівцям із соціальної роботи. Необхідно налаштувати себе на те, що процес встановлення контакту й довіри не відбудеться миттєво (тривалість цього процесу залежить від міри зневіри й відчаю, у який занурився суїцидальний клієнт).

У першу чергу, фахівці із соціальної роботи мають встановити *невербальний контакт* із суїцидальним клієнтом, у зв'язку з чим пропонуємо такі поради – рекомендації, які ми умовно віднесли до *першого блоку порад*.

1. При зустрічі з людиною, яка належить до групи суїцидального ризику, фахівець має, підготувавшись внутрішньо, у жодний спосіб не показувати свою власну скутість, внутрішню напругу, страх, дискомфорт тощо. Навпаки, будучи внутрішньо готовим до неочікуваного повороту подій, фахівець має бути спокійним, врівноваженим, щирим, відкритим тощо. Інакше кажучи, фахівець має спромогтися відчувати себе *комфортно*, що, безумовно, на психологічно-емоційному рівні відчує клієнт (як мінімум, зазначене відчуття відбудеться на підсвідомому рівні, позначившись на його емоціях, певною мірою настрої, словах, діях, поведінкових реакціях тощо). – Дана рекомендація безпосередньо стосується як першого візиту (першої зустрічі), так і всіх наступних.

Коментар. Відсутність внутрішньої напруги та спокій дозволять уважному фахівцю із соціальної роботи вже на перших хвилинах зустрічі у своєрідний спосіб «сканувати» («діагностувати») безпосередній настрій та налаштованість суїцидального клієнта, що дозволить спеціалісту прийняти виважені, але швидкі рішення щодо власної подальшої поведінки:

а) людина – «абсолютно» байдужа до будь-яких зовнішніх подразників (світло/темрява, сам фахівець, оточуючі предмети тощо);

б) людина – пригнічена, але реагує на зовнішні подразники;

в) людина – роздратована;

г) людина – агресивно налаштована тощо. – Індивідуальних варіацій може бути безліч.

З огляду на зазначене (йдеться про оцінку конкретної ситуації) фахівець із соціальної роботи:

а) або звертається по негайну допомогу до спеціалістів відповідної галузі (поліція, медики, психіатр та ін.), що безпосередньо стосується двох останніх виявів настрою суїцидента – роздратування та/або агресія, що можуть виявитися й у сукупності;

б) або намагається налагодити контакт/діалог (у разі пригніченості у будь-який момент також може знадобитися кваліфікована допомога відповідних спеціалістів, а, можливо, людина й піде на контакт).

У даному контексті на окрему увагу заслуговує стан байдужості людини, оскільки:

а) по-перше, вивести людину із зазначеного стану надзвичайно важко, адже їй байдуже чи світло, чи темно; чи спекотно, чи холодно; чи їсти, чи не їсти; чи рухатися, чи не рухатися тощо (у даному випадку потрібна консультація та допомога відповідного спеціаліста, наприклад, психолога);

б) по-друге, водночас, стан байдужості не передбачає активних суїцидальних дій, оскільки людині, крім усього, байдуже жити чи не жити (інакше кажучи, працюючи із людиною, яка перебуває у стані байдужості, фахівець із соціальної роботи має певний час як на її змотивування, так і на розширення її звуженої свідомості).

2. Фахівець із соціальної роботи у жодний спосіб *не має протиставляти себе людині*, з якою він намагається налаштувати ефективну комунікацію та взаємодію, побудовану виключно на життєствердних засадах. Інакше кажучи, фахівець не тільки не має права на зверхність, насмішку, презирство, відкрите нерозуміння суїцидальних думок цієї конкретної людини, але й загалом має бути максимально обережним протягом усього періоду перебування поряд (в одному просторі, наприклад, кімната) із суїцидальним клієнтом.

Зазначене стосується навіть виявів міміки фахівця. Зокрема, останній має контролювати не тільки свій внутрішній стан, на чому акцентувалося увагу у попередній рекомендації, але й навіть і м'язи свого обличчя (наприклад, фахівець із соціальної роботи має уникати посмішки, адже приязна, лагідна, щира й відкрита, на його думку, посмішка може бути сприйнята суїцидальним

клієнтом виключно як насмішка над його переживаннями, стражданнями та душевним болем (надмірним метаболем), яких наразі ніхто не розуміє (а головне, *ніколи й не зрозуміє*).

Коментар 1. Посмішка у спілкуванні із суїцидальним клієнтом доречна лише у виключних випадках, наприклад, коли сама людина, яка належить до групи суїцидального ризику, вдається до так званих «жартів». Адже, як правило, зазначений гумор належить до розряду «чорного», тобто безпосередньо стосується танатологічних питань, що, у свою чергу, може викликати шок і нерозуміння з боку фахівця із соціальної роботи.

У даному випадку фахівець із соціальної роботи має бути як обізнаним, так і готовим до креативу з метою прийняття вірного рішення, здатного спричинити розв'язання складної, неочікуваної та неординарної життєвої ситуації, а також безпосередньо готовим оцінити «чорний гумор», в основі якого, між іншим, як правило, й приховано справжні наміри людини та її безпосереднє ставлення до життя й до смерті, між якими наявний нерозривний діалектичний зв'язок, що, у свою чергу, зокрема, позначається на виборі людиною групи суїцидального ризику способу та засобів скоєння самогубства або суїцидальної спроби.

Коментар 2. Рекомендація «не протиставляти себе людині із суїцидальними нахилами та тенденціями» означає «перебувати в одному вимірі, якій визначається причетністю обох (як і усіх інших) до людської природи, ознаками якої є наявність свідомості та самосвідомості, здатність як до рефлексії, так і вияву емоцій та почуттів тощо.

Інакше кажучи, йдеться про те, що фахівець із соціальної роботи, знову ж з огляду на властивості й різновиди людського сміху, не має у жодний спосіб показати клієнтові (міміка, рухи), що той викликає нерозуміння, страх, зрештою огиду тощо.

Фахівець із соціальної роботи має чітко усвідомлювати, що кожна людина без виключення у певний відрізок часу перебуває всередині конкретної ситуації, яка зумовлює чітко означені вияви емоцій, оцінку, рефлексію тощо.

При цьому важливо розуміти, що якими б розповсюдженими, поширеними, ідентичними, тотожними або повторюваними не здавалися ситуації, конкретна людина виключно індивідуально реагує на ту, яку переживає «тут і зараз».

3. Дана порада – рекомендація за своєю сутністю пов'язана із попередньою, хоча й має свої сенсові акценти: фахівець із соціальної роботи має бути *позбавлений* сумнівів щодо свого професіоналізму, що безпосередньо узгоджено із його обізнаністю, чому, зокрема, сприяє систематичне підвищення кваліфікації, що охоплює набуття нових знань і компетентностей стосовно законодавчої бази, а також з інноваційних технологій і методів соціальної роботи, впроваджуваних як в Україні, так і за кордоном з огляду на сучасні соціальні виклики й потреби.

У контексті соціальної роботи із суїцидальної превенції йдеться про *впевненість* фахівця у тому, що через ефективну комунікацію та спільну взаємодію із клієнтом можна *мінімізувати / покращити / подолати* конкретну складну життєву обставину (або обставини, їхніх комплекс, сукупність, синтез тощо), всередині якої (яких) перебуває людина.

У даному випадку наголос припадає на слово «*разом*», що, у свою чергу, дозволяє людині групи суїцидального ризику позбутися відчуття скрайньої самотності, яке є одним із потужних суїцидальних причин: зневірена людина, покинута віч-на-віч зі своїм болем, починає відчувати, що комусь потрібна. Зазначене усвідомлення сприяє розширенню звуженої – суїцидальної – свідомості. Інакше кажучи, порятунок людини, біосоціальної істоти, одночасно розташовується у таких двох площинах, як:

1) внутрішня (безпосередньо йдеться про внутрішній онтологічний потенціал самої людини, потенційно наявні у ній онтологічні можливості й силу духу (*до слова*: самогубці – це далеко не обов'язково люди слабкі (*розповсюджений міф*), адже добровільно заперечити страх смерті, властивий людській природі загалом, може лише сильна духом людина; питання в іншому: потрібен рушійний механізм, здатний спрямувати силу людину у конструктивне (Життя), а не деструктивне (Танатос) русло));

2) зовнішня (безпосередньо йдеться про зовнішній соціальний вплив на людину, означений конструктивним характером; і на наше глибоке переконання, зазначений конструктивний вплив, у першу чергу, має здійснювати саме фахівець із соціальної роботи, адже протягом тисячоліть до людей групи суїцидального ризику ставилися як до або потенційних, або дійсних пацієнтів лікарень для душевнохворих, у зв'язку з чим навіть згадка про психолога чи психіатра викликає у суїцидента агресію та цілу гаму найрізноманітніших, але завжди негативних емоцій).

Другий блок порад, рекомендованих фахівцям із соціальної роботи, безпосередньо стосується процесу налагодження ними контакту із суїцидальними клієнтами, який відбувається під час першої зустрічі.

Коментар. На жаль, не завжди контакт можливо встановити під час першої зустрічі. У разі, якщо клієнт не готовий до спілкування «тут і зараз», слід призначити іншу зустріч, заздалегідь домовившись про її дату, час і навіть місце. З'ясування зручних умов зустрічі може відбутися:

1) під час найпершої (як правило, максимально короткотривалої) зустрічі, яка або не відбулася, або виявилася непродуктивною;

2) за допомогою мобільного телефону або іншого гаджета, зручного та доступного для клієнта соціальної роботи.

1. Якщо перша зустріч відбулася та розмову було започатковано, фахівцю із соціальної роботи, який відчув певні елементи довіри, слід викликати людину на довірливу розмову, що можливо лише у випадку, коли він сам не почне перераховувати так звані «проблеми» клієнта.

Коментар. Душевний метабіль, який наразі відчуває й переживає людина, є наслідок конкретної проблеми, у зв'язку з чим нагадування про її першопричину здатне увести людину у стан агресії. Крім того, людина загалом може заперечувати наявність проблеми у її житті, тим самим захищаючись від так званого «вторгнення» зовнішнього світу, незнайомої людини тощо. Якщо ж сама людина дозволяє собі послуговуватися словом «проблема», то це – виключно її право. Інакше кажучи, повторювати за людиною слово

«проблема», апелювати до її проблем не варто. Краще за все зупинитися на фактах життя й діяльності цієї людини, що дозволить виявити потенційно сильні сторони її характеру, тобто ті її внутрішні ресурси, які надалі слід розвивати й застосовувати у життєствердному векторі.

2. У процесі спілкування фахівець із соціальної роботи у жодний спосіб не має оцінювати дії / вчинки, поведінку / поведінкові реакції та емоції людини, яка належить до групи суїцидального ризику.

Коментар. На перший погляд, необразлива оцінка, яка здається фахівцю звичайною констатацією конкретного факту, дії, поведінкової реакції тощо може мати не тільки негативні, але й трагічні наслідки:

а) людина, не відкрившись, закриється, що у подальшому не дозволить встановити з нею контакт (негативний наслідок);

б) від отриманої оцінки душевний біль людини збільшиться у рази, що після візиту фахівця із соціальної роботи може спричинити або суїцидальну спробу, або завершене самогубство (трагічні наслідки).

До того ж перший – негативний – наслідок здатен призвести до зреалізації другого – трагічного.

3. Фахівець із соціальної роботи має не тільки відчутти темпоритм життя клієнта, але й підлаштуватися під нього, відсторонившись «тут і зараз» від свого власного.

Коментар. На жаль, за великого перенавантаження фахівців із соціальної роботи вони, як правило, звикли до швидкого темпоритму власного життя, оскільки мають нагальну потребу встигнути зробити, якщо «не все (зокрема, заплановане)», то, принаймні, «багато чого». У даному разі поспіх тільки заважатиме. Крім того, темпоритм передбачає і швидкість думки, у зв'язку з чим те, що зрозуміло фахівцю, може залишитися незрозумілим для Іншої людини. Більше того, суїцидент може сприйняти поспіх як неухважність і байдужість, що зайвий раз впевнить його у самотності та непотрібності нікому.

4. Фахівець із соціальної роботи не має виявляти настирливість, оскільки за своєю природою настирливість містить у собі елементи нерозуміння Іншого,

нав'язливості, докучання та навіть певною мірою агресії й примусу, що загалом здатні спровокувати агресію з боку клієнта (при цьому не забуваймо, що у суїцидента агресія легко трансформується в аутоагресію, що може спричинити суїцидальну спробу та завершене самогубство).

Третій блок порад-рекомендацій, запропонований нами для фахівців із соціальної роботи, яким доводиться мати справу із суїцидальними клієнтами, охоплює ключові компетентності ефективної комунікації та взаємодії.

1. *Уміння активно слухати* (важлива психологічна техніка). Так, фахівець із соціальної роботи, спрямовуючи свої зусилля та фахові компетентності на встановлення конструктивного діалогу та взаємодії з Іншою людиною, має керуватися такими настановами:

а) слід встановити діалог, що передбачає активність обох сторін – фахівця та клієнта;

б) діалог виключає монолог самого фахівця, який визначає проблеми клієнта та оцінює їх;

в) даний діалог передбачає монолог клієнта, який, з одного боку, не слід переривати, оскільки йдеться про потік свідомості та емоційні виплески, а з іншого, – варто майстерно підтримувати із щирістю та істинною участю (наприклад, «Ваша втрата – надзвичайно болюча й важка, але ж Ви – найсильніша людина, яку я колись зустрічав / зустрічала»).

Більше того, важливим складником діалогу із суїцидентом є красномовне мовчання та доречно витримані паузи, що дозволять йому продовжувати свою розповідь, зупиняючись, але – не закриваючись.

2. *Уміння чітко зацентрувати увагу клієнта на його сильних сторонах і внутрішньому потенціалі*, що сприятиме його змотивуванню до подальшого Життя, адже людина зі звуженою свідомістю у даному разі здатна побачити себе, свої сили та потенційно приховані онтологічні можливості з боку, повному.

3. *Уміння послуговуватися «я – висловлюваннями»*, уникаючи «ти – повідомлень», що сприятиме відновленню відчуття власної потреби.

Висновки до розділу 3

Підбиваючи підсумки проведеної роботи, відзначимо, що даний розділ, на відміну двох попередніх, які носять переважно теоретичний характер, сфокусовано виключно на питаннях суїцидальної профілактики, впровадження якої безпосередньо є одним із ключових завдань фахівця із соціальної роботи у громаді, ширше – суспільстві. Це зумовлено тим, що фахівець із соціальної роботи концентрує свої зусилля (і професійні, і певною мірою особистісні) на підвищення якості життя отримувачів соціальних послуг, що, у свою чергу, можливо тільки за тієї онтологічної умови, згідно з якою клієнт соціальної роботи сам перебуває у вирії життя, хоч і сповненого душевного болю та втрат, часом незворотніх.

У зв'язку із зазначеним нами безпосередньо розроблено й впроваджено у практичну діяльність такі стратегічно важливі наразі для українського суспільства засоби суїцидальної превенції, як:

1) антисуїцидальна тренінгова програма, що має красномовну назву «Життя є прекрасне»;

2) рекомендації фахівцям із соціальної роботи, спрямовані на висвітлення ключових засад, правил і принципів налагодження ефективної комунікації з людьми, які належать до групи суїцидального ризику, надані у формі порад, сформульованих на засадах власного практичного досвіду, отриманого у процесі спілкування із суїцидентами.

Зазначені засоби антисуїцидальної превенції безпосередньо спрямовано на такі важливі аспекти життя сучасного українця, як:

1) мінімізація болю втрат, що наразі особливо актуально для українського суспільства, яке втягнуто у ситуації війни, яка, у свою чергу, спричиняє цілу низку найрізноманітніших втрат, котрі як підлягають, так і не підлягають спрогнозуванню (до слова, власна смерть завжди уявляється людині віддаленою у модусі майбутнього);

2) розширення меж звуженої свідомості, що є ознака суїцидальності.

ВИСНОВКИ

У процесі даного дослідження було проведено роботу теоретико-аналітичного та практичного характеру, у фокусі якої перебувало розв'язання завдань, розташованих одночасно у двох таких сферах, як:

- 1) суїцидологія;
- 2) соціальна робота.

Рішення означених завдань і дозволило сформулювати основні висновки.

1. Застосування методології батька суїцидології Е. Дюркгайма дозволило з'ясувати, що сутність феномену самогубства та свідоме й добровільне прийняття людиною суїцидального рішення безпосередньо узгоджені із соціальними процесами, які відбуваються у конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку. Це пов'язано із тим, що соціальні процеси чинять потужний вплив на людину – її свідомість і підсвідоме, зумовлюючи конкретні поведінкові реакції, наприклад, повне підкорення людини соціальній реальності, прийняття останньої або відчуження людини, її бунт проти усталеного порядку тощо. Важливо відмітити, що в обох зазначених випадках, діаметрально протилежних за своєю сутністю, результатом соціального впливу може стати самогубство:

- 1) як заперечення набридлої звички;
- 2) як активний спротив суспільству, змінити яке людина не в змозі.

Інакше кажучи, ми з'ясували, що самогубство не є вияв індивідуальної патології, а являє собою соціальне явище, оскільки його основу утворює реакція людини на соціальне, всередині якого вона перебуває (замкнута).

2. Аналіз впливу соціальних змін, спричинених ситуацією російсько-української війни, що позначилися на світоглядно-ціннісній системі координат сучасного українського суспільства загалом та окремого українця, дозволив розкрити їхній амбівалентний характер. Так, було виявлено, що наслідки війни як онтологічної загрози, яка безпосередньо розташовується у танатологічній площині, можуть бути:

1) деструктивні (спричинені війною болісні втрати, які позначаються як на психіці людини, так і на її житті; безпосередньо йдеться про поширення у сучасному українському суспільстві таких соціальних явищ, як жебрацтво, бродяжництво, бездомність);

2) конструктивні (у даному разі йдеться про поширення у ситуації війни у сучасному українському суспільстві соціального феномену милосердя, що, у свою чергу, свідчить водночас і про наявність, і про подальший розвиток такої надзвичайно важливої риси українського національного характеру, як кордоцентризм, притаманної українському народові з давніх-давен, про що свідчить вітчизняна історія).

3. Виявлено, що історія людства пронизана суїцидальними фактами, зумовленими безпосередньо соціальними причинами, підтвердженням чого, зокрема, слугує перша письмова апологія самогубства «Бесіда Зневіреного зі своїм ба», створена у Давньому Єгипті у XXI ст. до н. е. Так, дослідження зазначеної пам'ятки дозволило виокремити нам такі, актуальні й сьогодні, соціальні суїцидальні причини, як: соціальна порожнеча, ворожість суспільства, поширення безкарних злочинів, байдужість і відчуження, які, розгортаючись, як прірва, між людиною і суспільством, призводять до відчуття людиною самотності та її занурення у відчай, що здатно розвинути суїцидальні тенденції, нахили, думки.

Крім того, важливим у суїцидологічному контексті є досвід Сократа, актуальний як для свого часу – доби Античності, так і для сучасного українського суспільства, оскільки ретельний аналіз умов, які спричинили смерть давньогрецького мислителя, розкриває значущість особистісної та соціальної відповідальності людини, відкриваючи онтологічні перспективи осмислення феномену самопожертви в ім'я Держави, Законів, Свободи.

4. Аналіз розвитку суїцидологічної проблематики, який відбувався у межах християнського світогляду, показав, що до табу на самогубство, яке є троекратний гріх і злочин людини проти Бога, суспільства й самої себе, було закріплене (йдеться про Тому Аквінського) не одразу, оскільки добровільна

смерть християнських мучеників, які, зокрема, з радістю йшли на самогубство в ім'я Віри й Бога, первісно навіть віталася (згадаймо Біблію, доробок Августина Блаженного, історію християнського мучеництва). Встановлення зазначеного табу мало свої негативні наслідки, які виявлялися через гоніння й знищення тіл і майна суїцидентів, а також тих, хто вижив після невдалої суїцидальної спроби, що носило антигуманний характер, заперечуючи, при цьому, одну з основних християнських цінностей, згідно з якою Життя є Дар Божий (до слова, саме ця цінність і перебуває в основі табу на самогубство). І тільки у XVIII ст. Д. Г'юм, намагаючись повернути людині її вроджені права, у тому числі й право на смерть, яке розташовується в одній площині із правом людини на життя, скасував усталене Томою Аквінським табу, що стало прогресивним гуманним кроком у розвитку людства.

5. Виявлено, що наразі актуальні й нагальні соціальні проблеми чинять безпосередній вплив на світоглядно-ціннісну систему координат сучасних українців, яка завдяки йому зазнає змін та оновлення. Однак у суїцидологічній площині зазначений вплив деструктивних змін може мати діаметрально протилежні наслідки. Про це свідчать реалії українського сьогодення, просякнуті танатологічними за своєю природою соціальними катаклізмами:

1) пандемія COVID-19 та спричинений нею карантин, який, зокрема, супроводжувався усталенням у суспільстві вимог щодо дотримання ізоляції та самоізоляції, стала тією суїцидальною соціальною причиною, яка призвела до зростання кількісних суїцидальних показників (як в Україні, так і у світі), оскільки людина опинилася віч-на-віч із власною смертю та страхом перед нею;

2) російсько-українська війна, у ситуації якої з 24 лютого 2022 року опинилося все населення України, незважаючи на її виключно деструктивні наслідки – біль і втрати, спричинила у сучасному українському суспільстві згуртування, активізацію життєвих сил, орієнтацію населення на життєствердні цінності, конструктивні за своєю природою та онтологічною перспективою.

6. У межах даного дослідження нами було розбудовано й впроваджено, зокрема в освітній процес, антисуїцидальну тренінгову програму під

красномовною назвою «Життя є прекрасне», безпосередньо спрямовану на розширення меж звуженої суїцидальної свідомості та поширення у сучасному українському суспільстві життєствердних конструктивних цінностей, які, на наше глибоке переконання, єдині здатні безпосередньо призвести людину до активної практичної життєдіяльності, наприклад, попри втому й біль. Зазначена людська активність розгортатиметься як у реальності «тут і зараз», так і матиме значущість у модусі майбутнього. У даному – конструктивному – контексті йдеться про усталення реальності онтологічних перспектив і можливостей, потенційно прихованих, але наявних всередині людини. Адже, у свою чергу, самогубство являє собою ілюзію, самоуникнення, самозаперечення, зрештою самозречення, що вже за своєю природою заперечує будь-які онтологічні перспективи й можливості, породжуючи смерть і порожнечу. Інакше кажучи, самогубство як соціальне явище саме є онтологічна загроза, що розгортається виключно у деструктивній площині.

7. Сформульовано авторські рекомендації фахівцям із соціальної роботи, мета яких полягає у налагодженні ефективної комунікації із суїцидальними клієнтами та загалом зневіреними особами / сім'ями, які, перебуваючи у складних життєвих обставинах, занурені у відчай, що здатне призводити до суїцидальної активності.

Рекомендації, що мають форму порад і супроводжуються коментарями, для зручності практичного застосування умовно поділено нами на три блоки:

1) перший блок безпосередньо стосується встановлення фахівцем невербального контакту із суїцидально налаштованим (зневіреним) клієнтом соціальної роботи;

2) другий блок спрямовано на зреалізацію фахівцем процесу налагодження контакту із суїцидальними та зневіреними клієнтами під час першої зустрічі;

3) третій блок висвітлює ключові компетентності ефективної комунікації та взаємодії з клієнтом, щодо сутності яких мають бути обізнані сучасні фахівці із соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Бийся, тікай або завмри» – як життя в умовах війни впливає на психоемоційну стабільність людини. URL: <https://suspilne.media/238315-bijsa-tikaj-abo-zavmri-ak-zitta-v-umovah-vijni-vplivae-na-psihoemocijnu-stabilnist-ludini/>.
2. «Далі буде краще» – військовий психолог про підтримку психологічного стану під час війни. URL: <https://suspilne.media/221165-dali-bude-krase-vijskovij-psiholog-pro-pidtrimku-psihologicznogo-stanu-pid-cas-vijni/>.
3. «Поруч». URL: <https://poruch.me/>.
4. «Спокій, але не байдужість»: як конфлікти та загроза війни впливають на психіку та як не панікувати. URL: <https://suspilne.media/203742-spokij-ale-ne-bajduzist-ak-konflikti-ta-zagroza-vijni-vplivaut-psihiku-ta-ak-protidiati-panici/>.
5. Аркатова Ю. М. Суїцидальна поведінка в студентському віці: причини, характеристика, методи реабілітації. *Вісник психології та педагогіки*. URL: https://www.psyh.kiev.ua/Суїцидальна_поведінка_в_студентському_віці:_причини_и_характеристика,_методи_реабілітації.
6. Асєєва Ю. О, Кузнецова А. В, Грачковська В. В. Проблема суїцидальності серед молодого покоління українців. *Психологія особистості*. 2022. № 36. С 112 – 113.
7. Батиргарєєва В. С. Самогубства дітей і підлітків в Україні: вплив інтернет-мережі. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 37. С. 35 – 46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2019_37_5.
8. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / пер. проф. І. Огієнка. Київ: Укр. бібл. товариство, 2002. 1371 с.
9. Величко Т. Психологічні чинники суїцидальних ризиків. *Габітус*. 2020. № 19. С. 102 – 103.

10. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви – ЮНІСЕФ. *ЮНІСЕФ*: веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-ukraine-pushes-generation-children-brink-warns-unicef>.

11. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. Київ: МАУП, 2005. 560 с.

12. Давньоєгипетська поема «Бесіда Зневіреного зі своїм ба»: художній переклад на українську / переклад із давньоєгипетської та коментарі Миколи Луцюка. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 1 (17). С. 76 – 84.

13. Дудар Х. Змістово-комунікативна складова професійної діяльності соціального працівника. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 28 – 29 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 152 – 155. URL: <http://psr.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Zbirnik-kviten-2023-Copy.pdf>.

14. Дюркгайм Е. Самогубство: Соціологічне дослідження. Київ: Основи, 1998. 519 с.

15. Ефект Папагено: вид запобігання суїциду. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/efecto-papageno-2175>.

16. Єрмоленко В. Проблема відповідальності у складних життєвих обставинах. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 28 – 29 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 43 – 45. URL: <http://psr.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Zbirnik-kviten-2023-Copy.pdf>.

17. Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2022. № 2 (110). С. 107 – 108.

18. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

19. Козлова А., Журавель Т. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). URL:

https://www.unicef.org/ukraine/stories/aboutposttraumatic-stressdisorder?gclid=CjwKCAiA7IGcBhA8EiwAFfUDscj7yW1-YoaAQLeJchIjo6oLSYIke7zSATUPapQLzUaOE3k5rTOpoRoCzJMQA_v_BwE.

20. Комплексне дослідження: Як війна змінила мене та країну. Підсумки року. Соціологічна група «Рейтинг»: веб-сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html.

21. Кондратьєв М. Ю., Ільїн В. А. Абетка соціального психолога-практика. Київ, 2019. 464 с.

22. Крайник Г. С., Коконос В. А. Доведення до самогубства: до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 301 – 302.

23. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

24. Криницька С. О. Сутність та профілактика суїцидальної поведінки. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової*. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 214 – 216. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf).

25. Лугіна Н. А., Ошийко М. А. «Групи смерті» в Україні: їх сутність та перспективи запобігання. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 73. С. 85 – 91.

26. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko>.

27. Марсель Г. «Я» і інший. *Марсель Г. Номовіатор*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999.. С. 18 – 35.

28. Марсель Г. Буття і ніщо. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999. С. 188 – 206.
29. Марсель Г. Відмова від спасіння і величання людини абсурду. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999. С. 207 – 234.
30. Марсель Г. Людина бунтівна. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999. С. 287 – 307.
31. Марсель Г. Нарис феноменології і метафізики надії. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999. С. 36 – 79.
32. Марсель Г. Небезпечне розташування етичних цінностей. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999.. С. 177 – 187.
33. Марсель Г. Цінність і безсмертя. *Марсель Г. Homoviator*. Київ: КМ Academia, Пульсари, 1999. С. 155 – 176.
34. Морено Дж. Соціометрія. Експериментальний метод та наука про суспільство. Київ, 2021. 216 с.
35. Орловський Б. М., Фокін А. С. Кримінологічний підхід до вивчення детермінант вчинення самогубства та суїцидальної поведінки особи. *Право і суспільство*. 2020. Т. 2, № 3. С. 36 – 39.
36. Орос М. М. Вплив війни на людину. Зміни психіки та характеру в умовах воєнного стану. URL: <https://www.umj.com.ua/article/241952/vpliv-vijni-na-lyudinu-zmini-psihipi-ta-harakteru-v-umovah-voyennogo-stanu>.
37. Осетрова О. О. Напрями сучасної соціальної роботи в контексті танатологічної проблематики. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2019. С. 194 – 197.
38. Осетрова О. О. російсько-українська війна: соціальні зміни та їхні наслідки у сучасному українському суспільстві. *Збірка матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Придніпровські соціологічні читання»* (м. Дніпро, 6 жовтня 2023 року) / відповідальний за випуск, професор В. В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2023. С. 43 – 45. URL:

https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/18_pridnprovski_sociologi_chni_tchitannya.pdf.

39. Осетрова О. О. Соціальні аспекти суїцидальної проблематики у сучасному українському суспільстві. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури: Науковий журнал*. Дніпро: ДНУ, 2022. Т. 14. № 2. С. 18 – 23.

40. Осетрова О. О. Соціально-філософський аспект дослідження феномену суїциду: монографія. Дніпро: РВВ ДНУ; ЛІРА, 2020. 124 с.

41. Осетрова О. О. Суїцидальна превенція як нагальна потреба розбудови сучасної громади. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової*. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 252 – 255. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf).

42. Осетрова О. О. Танатологічні виміри сучасності. Theoretical and practical scientific achievements: research and results of their implementation: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, September 3, 2021. Pisa: Italian Republic: European Scientific Platform, 2021. Vol. 2. P. 39 – 41.

43. Осетрова О. О. Філософське осмислення феномену втрати в контексті соціальної роботи в громаді *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 25 – 27 вересня 2021 р., м. Берлін, Німеччина*. MDPC Publishing, Berlin, Germany, 2021. P. 210 – 214.

44. Осетрова О., Грішин Е., Бережний В. Суїцид як реакція особистості на складні життєві обставини. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 28 – 29 квітня 2023 р.)*. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 170 – 173. URL: <http://psr.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Zbirnik-kviten-2023-Copy.pdf>.

45. П'янківська Л. Вплив наслідків війни на психічне здоров'я людини: огляд зарубіжних досліджень. *Collection of scientific papers. Scientia: Kraków, Poland*. 2022. № April 1. С. 79 – 81.
46. Палатна Д. Процес мобілізації територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2022. № 1 (8). С. 41 – 45.
47. Платон. Апологія Сократа. *Платон. Діалоги*. Київ: Основи, 1995. С. 20 – 41.
48. Сабадуха В. Ідея особистості в контексті принципів духовної ієрархії і рівності. Івано-Франківськ: Гілея, 2021. 46 с.
49. Семигіна Т. В., Палатна Д. О. Самоорганізація громад в умовах природних та штучних катастроф: уроки для української соціальної роботи. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової*. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 44 – 47. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf).
50. Семигіна Т. Методологія фотоголос (photovoice) у дослідженнях із соціальної роботи. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. №. 3. С. 210 – 225.
51. Семигіна Т., Палатна Д. Підхід, орієнтований на сильні сторони, у роботі з територіальними громадами: огляд міжнародної практики. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 1 (8). С. 87 – 100.
52. Сенека Л.А. Моральні листи до Луцілія. Київ: Основи, 1999. 603 с.
53. Сковорода Г. С. Ціцерон. Про старість / пер. М. Кашуби. *Сковорода Г. Твори: у 2 т.* Київ: Обереги, 1994. Т. 2. С. 184 – 210.
54. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ,

ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с. URL:

<https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf>.

55. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації: колективна монографія / за наук. ред. Л. М. Коробки / Л. М. Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. С 11 – 13.

56. Строяновська О. В, Сагайдак С. П. Особливості переживання подій війни в Україні та способи подолання внутрішньоособистісної конфліктності вимушених переселенців. *Збірник наукових праць звітно-наукової конференції викладачів, докторантів та аспірантів Факультету психології за 2021 рік*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. С. 116 – 117.

57. Студент вступив до «групи смерті», щоб рятувати підлітків від суїцидів: це маніяки, які хочуть вбивати. URL:

<https://www.rbc.ua/ukr/styler/student-vstupil-gruppy-smerti-spasat-podrostkov-1616162934.html>.

58. Суденко Ю. Булінг як один із факторів вчинення самогубства. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. Т. 2. № 8 (36). С. 200 – 202.

59. Суїцид. Психологічний аспект. Причини суїцидальної поведінки серед молоді, та як допомогти дитині в кризовій ситуації. URL:

<https://vcolnuft.volyn.ua/suyitsyd-psyhologichnyj-aspekt-prychyny-suyitsydalnoyi-povedinky-sered-molodi-ta-yak-dopomogty-dytyni-v-kryzovij-sytuatsiyi/>.

60. Суїцидальні спільноти. : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>.

61. Технології соціальної роботи з особами, які схильні до суїциду. URL: https://pidru4niki.com/73073/sotsiologiya/tehnologiyi_sotsialnoyi_roboti_osobami_s_hilni_suyitsidu

62. Тюріна В. О., Солохіна, Л. О. Вплив військових конфліктів на психічне здоров'я людини: короткий огляд зарубіжних досліджень. 2022. URL:

<https://dSPACE.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0450d416-8be2-41e6-badd-1b4c917d7e3a/content>.

63. Фройд З. Вступ до психоаналізу: Нові висновки. Київ: КОД, 2021. 552 с.

64. Чверті громадян може знадобитись допомога: як війна впливає на психічне здоров'я українців. URL: <https://barnews.city/articles/271895/yak-vijna-vplivae-na-psihichne-zdorovya-ukrainciv-#:~:text=>

65. Шуляк О. Стресостійкість як антисуїцидальний чинник. *Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 28 – 29 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 94 – 96. URL: <http://psr.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Zbirnik-kviten-2023-Copy.pdf>.

66. Юрків Я. І. Використання методів групової соціальної роботи в громаді в умовах воєнного стану. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 278 – 281. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf).

67. Яремчук Г. О. Роль фахівця із соціальної роботи у діяльності з людиною, яка втратила жагу до життя. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. С. 66 – 69. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf).

68. Abraham K. Notes on the Psycho-Analytical Investigation and Treatment of Manic-Depressive Insanity and Allied Conditions. Essential Papers on Depression. N.Y.: Intern. Univ. Press, 1985. P. 31 – 48.

69. Fromm E. The anatomy of human destructiveness. Macmillan, 1992. URL: <https://archive.org/details/ErichFrommTheAnatomyOfHumanDestructiveness/page/n531/mode/2up>.
70. Goedicke H. The Report about the Dispute of a Man with His Ba. Papyrus Berlin 3024. London, 1970. 248 p.
71. Makinen I.H. Eastern European transition and suicide mortality. Social Science & Medicine. 2000. Vol. 51. P. 1405 – 1420.
72. Ringel E. The presuicidal syndrome. Suicide and Life-Threatening Behaviour. 1976. Vol. 6. № 3. P. 131 – 149.
73. Shneidman E. Risk writing Special notes about Cesare Pavese and Joseph Conrad. J. Amer. Acad. Psychoanalysis. 1979. № 7. P. 575 – 592.
74. Shneidman E. Suicide notes reconsidered. Suicidology: contemporary developments. N.Y., 1976. P. 253 – 278.
75. Shneidman E.S. Orientations toward Death. Resnik H.L.P. Suicidal Behaviors. Boston, 1968. P. 19 – 48.
76. Shneidman E.S. Suicide, lethality and the psychological autopsy. Inter. Psychiatry Clinic. 1969. Vol. 6. P. 225 – 250.
77. Shneidman E.S. The psychological autopsy. Suicide and Life-Threatening Behaviour. 1981. Vol. 11. P. 325 – 340.
78. Wasserman D. Alcohol and suicidal behavior. Nordic J. Psychiatry. 1993. Vol. 47. P. 265 – 271.